

Andrzej Mościskier

PRZESTĘPCZOŚĆ W REJONACH UPZEMYSŁAWIANYCH I ZALEŻNOŚĆ
DYNAMIKI PRZESTĘPCZOŚCI OD DYNAMIKI PROCESÓW
SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH
(lata 1958-1960 oraz 1964-1966)

Praca niniejsza omawia przede wszystkim kształtowanie się przestępczości w czterech rejonach intensywnie uprzemysławianych (powiaty: koniński, płocki, puławski i tarnobrzeczki) i tej problematyce poświęcony jest pierwszy rozdział pracy. Wnioski ogólne, które wyłoniły się w wyniku analizy zebranego materiału, skłoniły nas do próby sprawdzenia ich na materiale obejmującym wszystkie województwa w Polsce; w drugim rozdziale pracy przeprowadzono analizę zależności pomiędzy dynamiką procesów społeczno-gospodarczych a dynamiką przestępczości w Polsce, przy czym jako jednostki statystyczne przyjęto województwa.

Obie wymienione części pracy stanowią całość, przy czym szczegółowo badany proces industrializacji w czterech rejonach intensywnie uprzemysławianych stanowi punkt wyjścia do rozważań bardziej ogólnych o związku pomiędzy procesami społeczno-gospodarczymi a dynamiką przestępczości w całym kraju. Metoda statystyczna przez nas zastosowana — wielowektorowa metoda analizy zespołu cech J. Perkala — pozwala, jak się wydaje, na ujawnienie szeregu istotnych zależności oraz na sformułowanie szeregu hipotez, które będą jednak wymagały jeszcze weryfikacji na obszerniejszym materiale, obejmującym dłuższy okres czasu, oraz przy pomocy dodatkowych jeszcze metod.

Rozdział I

PRZESTĘPCZOŚĆ W REJONACH INTENSYWNIE UPZEMYSŁAWIANYCH

Problematyką przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych w Polsce zajmowało się dotychczas niewielu badaczy. Jeśli nie brać pod uwagę prac poświęconych wyłącznie zagadnieniu przestępczości nieletnich, to wymienić można właściwie tylko kilka publikacji na ten temat, których autorami są: K. Aska-

nas ¹, P. Łączkowski ², W. Markiewicz ³ i B. Maroszek ⁴. Autorzy ci (poza ostatnim z wymienionych) zajmowali się jednakże analizą przestępczości w pojedynczych rejonach, przy czym Markiewicz omawiał ją na marginesie innych procesów społecznych, a Maroszka interesowała przede wszystkim przestępczość młodzieży.

W niniejszej pracy podjęto natomiast próbę szerszego potraktowania problemu, chodziło bowiem o znalezienie odpowiedzi na następujące pytania:

a) czy proces intensywnego uprzemysławiania danego rejonu ma wpływ na nasilenie i dynamikę przestępczości na jego obszarze,

b) jakie kategorie przestępstw wykazują szczególną tendencję zwykłą bądź spadkową w rejonach intensywnie uprzemysławianych,

c) które z dających się wyodrębnić etapów uprzemysłowienia (na szczeblu rejonów) wykazują związek z przestępczością w ujęciu takim, jak W dwóch poprzednich pytaniach,

d) jakie procesy społeczne (możliwe do ujęcia w kategoriach empirycznych), składające się na każdy z etapów uprzemysłowienia, wykazują związek z przestępczością w ujęciu jak wyżej,

e) czy wnioski wyprowadzone na podstawie analizy przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych upoważniają do szerszych uogólnień na temat związku pomiędzy dynamiką procesów społeczno-gospodarczych a dynamiką przestępczości (temu zagadnieniu poświęcona jest druga część pracy).

Opracowaniem objęto lata 1958 — 1960 i 1964 — 1966, a niektóre dane obejmują również rok 1967. Materiały dotyczące przestępczości uzyskano z Wydziału Statystyki Komendy Głównej MO i oparte są one na statystyce zarówno przestępstw zameldowanych MO, jak i przestępstw stwierdzonych w zakończonych śledztwach i dochodzeniach. Nie będziemy w tym miejscu omawiać szczegółowo obu tych rodzajów statystyki. Przypomnimy tylko krótko, że pierwszy obejmuje wszystkie przestępstwa zameldowane MO (w naszym przypadku bez umorzonych z braku cech przestępstwa) i jego głównym walorem jest stosunkowo wierne oddanie czasu popełnienia przestępstwa. Natomiast drugi z wymienionych rodzajów statystyki obejmuje tylko przestępstwa stwierdzone w wyniku zakończonych dochodzeń (nie wchodzi więc do niej przestępstwa, w odniesieniu do których umorzono postępowanie śledcze z jakichkolwiek względów), przy czym dane dotyczą momentu zakończenia śledztwa, a nie popełnienia czynu.

Opracowaniem objęto cztery powiaty: koniński w województwie poznańskim, płocki w warszawskim, puławski w lubelskim i tarnobrzeski w rzeszowskim. Spośród tych rejonów najwcześniej pracami inwestycyjnymi objęty został koniński, bowiem już w 1947 roku rozpoczęto eksploatację pokładów węgla brunatnego. Obecnie

---

¹ K. Askanas: *Z badań nad rozmiarami i dynamiką przestępczości w pierwszym okresie uprzemysłowienia Płocka*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, nr 24, 1967.

² P. Łączkowski: *Rozmiary i struktura przestępczości w powiecie konińskim w okresie szybkiej industrializacji*, *ibidem*.

³ W. Markiewicz: *Społeczne procesy uprzemysłowienia*, Poznań 1962.

⁴ B. Maroszek: *Więź społeczna a przestępczość młodzieży*, Gdańsk 1963.

inwestycje w tym rejonie dotyczą w dalszym ciągu wydobywania węgla, a także zakładów energetycznych i hutnictwa aluminium. Puławy są najmłodszym z wymienionych rejonów intensywnie uprzemysławianych, bowiem prace rozpoczęto dopiero w latach sześćdziesiątych i koncentrują się one wokół rozbudowy zakładów azotowych. Należy dodać, że powiaty puławski i tarnobrzeski należały w okresie poprzedzającym wielkie inwestycje do powiatów o najniższym poziomie rozwoju gospodarczego w Polsce⁵. Intensywne uprzemysławianie rejonu Płocka datuje się od roku 1960, kiedy to rozpoczęto budowę wielkich zakładów petrochemicznych. W powiecie tarnobrzeskim inwestycje nastawione są na eksploatację złóż siarki i budowę zakładów chemicznych. Pierwsze prace rozpoczęto w roku 1957.

Sprawą zasadniczą dla tematu niniejszej pracy jest określenie etapów uprzemysłowienia. Zdecydowano się wykorzystać typologię podaną przez prof. Szczepańskiego, który rozróżnia etapy uprzemysłowienia w skali całego kraju oraz etapy uprzemysłowienia w skali poszczególnych rejonów uprzemysławianych⁶. Co do rejonów J. Szczepański wyróżnia 4 etapy:

„1) Etap planowania, w którym w danym rejonie prowadzi się tylko takie prace, które są niezbędne dla przygotowania planu uprzemysłowienia we wszystkich aspektach. Na tym etapie znajduje się np. rejon Bełchatowa. Charakterystyczne dla industrializacji procesy społeczne wynikają tutaj z wpływu ekip prowadzących prace przygotowawcze, a przede wszystkim z antycypacji przyszłych prac.

„2) Etap budowy obiektów przemysłowych i rozbudowy ich zaplecza. Prace są wtedy wykonywane przez ekipy wyspecjalizowanych pracowników, wywierają one jednakże wpływ na ludność miejscową, znajdują odbicie w jej życiu i działalności ekonomicznej, powodują utworzenie nowych instytucji. Na tym etapie znajduje się np. rejon puławski (rozbudowa kombinatu Azoty).

„3) Rozpoczęcie rzeczywistego rozruchu (nie tego uroczystego) nowych zakładów przemysłowych. Towarzyszą mu: kompletowanie stałej załogi, pełna rozbudowa zaplecza — przede wszystkim transportu, usług, budownictwa mieszkalnego itp. Na tym etapie znajduje się rejon płocki.

„4) Osiąganie stabilizacji i nowej równowagi stosunków. Jest to okres osiągnięcia pełnej mocy produkcyjnej zakładów, stabilizacji załogi i przystosowania się ludności zarówno miejscowej, jak i napływowej do nowych warunków. Na tym etapie znajdują się: rejon Nowej Huty [...] w pewnym sensie rejon Konina. Zależnie od typu przemysłu wywiera on wpływ na swój rejon, bądź jako miejsce pracy i zarobku, bądź jako ośrodek przemian kulturalnych i społecznych”⁷.

Jako uzupełnienie dla powyższych etapów wykorzystano charakterystykę procesów społeczno-demograficznych, zachodzących w rejonach uprzemysławianych,

---

⁵ *Rozwój gospodarczy powiatów w latach 1950—1965*, Warszawa 1967 GUS, s. LXXI.

⁶ J. Szczepański: *Społeczne etapy industrializacji w Polsce Ludowej*, „Studia Socjologiczne”, 1965, nr 3 (18).

⁷ *Ibidem*, s. 23.

przedstawioną przez doc. A. Rajkiewicza⁸. Podając swój schemat A. Rajkiewicz zastrzega, że mogą od niego następować różnego rodzaju odchylenia, zależne przede wszystkim od struktury społeczno-ekonomicznej obszaru, na którym zlokalizowano obiekt przemysłowy. Na procesy społeczno-demograficzne zachodzące w rejonach uprzemysławianych składają się (w kolejności ich nasilania się): migracje, aktywizacja zawodowa rezerw siły roboczej, ruchliwość pracownicza, zdobywanie i podnoszenie kwalifikacji, formowanie się załóg w nowych zakładach pracy. Omówimy obecnie za A. Rajkiewiczem kolejne pozycje.

Występują trzy rodzaje migracji: wahadłowa (codzienne dojazdy do pracy), okresowa (związana z przeniesieniem się na pobyt czasowy) i stała (wynikająca ze zmiany miejsca zamieszkania). Z tych trzech form migracji najbardziej masowa i związana z procesem uprzemysłowienia jest migracja wahadłowa, która np. w kopalni „Pątnów”, pow. koniński, stanowi prawie 80% całej załogi, w Puławach 40—50%, a w Płocku 30—35%. Z czasem codzienne dojazdy do pracy stabilizują się, a nawet ulegają pewnemu zmniejszeniu. Migracja okresowa obejmuje „dwie podstawowe grupy pracowników: delegowanych i zwerbowanych na pewien czas w celu wykonania określonych zadań oraz przybyłych z innych miejscowości z zamiarem osiedlenia się na stałe [...] W obu grupach są ludzie, którzy wędrują od jednego do drugiego placu budowy [...] Najliczniejszą zbiorowość stanowią jednak przybysze z terenów przeludnionych, szukający okazji uzyskania pracy zarobkowej, mieszkania i stabilizacji”⁹. Jeśli chodzi o migrację stałą, to „początkowo znaczną jej część (ponad $\frac{3}{4}$) stanowią pracownicy o wyższych i średnich kwalifikacjach zawodowych (wyróżnia się tu: przeniesionych, przekazanych, stypendystów i przyjętych z tzw. wolnego rynku pracy). Dopiero na drugim miejscu, i to już w tzw. fazie produkcyjnej, znajduje się odsetek stabilizujących się robotników”¹⁰.

Ruchom migracyjnym towarzyszy proces aktywizacji zawodowej ludności zaliczanej do rezerw siły roboczej. Wyróżnić tu należy aktywizację rezerw polegającą głównie na: a) aktywizacji rezerw zamieszcowych, związanej z możliwością zarobkowania w ośrodku uprzemysławianym, czemu towarzyszy równocześnie zajmowanie w danej miejscowości miejsc pracy opuszczonych przez zatrudnionych w ośrodku uprzemysławianym i b) aktywizacji rezerw miejscowych, polegającej głównie na wzroście zatrudnienia kobiet.

Ruchliwość pracownicza wyraża się w różnych formach: zmiany miejsca pracy, zawodu, stanowiska itp. Ruchliwości tej sprzyja przewaga popytu nad podażą siły roboczej, co znajduje odbicie we wzroście liczby wolnych miejsc pracy.

Zdobywanie i podnoszenie kwalifikacji związane jest z odpowiednią organizacją systemu szkolenia i poradnictwa zawodowego.

Po okresie szczytu inwestycyjnego następuje stabilizacja zatrudnienia w przedsię-

---

⁸ A. Rajkiewicz: *Czynnik ludzki w procesie uprzemysłowienia*, [w:] *Gospodarka czynnikami ludzkim w rejonach uprzemysławianych*, Warszawa 1967, s. 37—50.

⁹ *Ibidem*, s. 41.

¹⁰ *Ibidem*, s. 41.

biorstwach przemysłowych i formowanie się załóg w nowych zakładach pracy.

Dla celów niniejszej pracy wydawało się korzystne takie połączenie etapów uprzemysłowienia podanych przez J. Szczepańskiego i A. Rajkiewicza, które umożliwiłoby zorientowanie się, jakie procesy społeczno-demograficzne są charakterystyczne dla poszczególnych etapów uprzemysłowienia. Zaprezentujemy próbę takiego łącznego ujęcia, przy czym musimy zastrzec, że oddaje ono nasz sposób łączenia omawianych typologii, nie wiemy natomiast, czy jest zgodne z intencjami obu autorów. Tak więc, naszym zdaniem, kolejne etapy uprzemysłowienia charakteryzują się szczególnym nasileniem wymienionych procesów społeczno-demograficznych.

Etapy uprzemysłowienia	Procesy społeczno-demograficzne
1. Planowanie	
2. Budowa obiektów przemysłowych i rozbudowa ich zaplecza	procesy migracyjne; aktywizacja zawodowa rezerw siły roboczej
3. Rozpoczęcie rozruchu nowych zakładów przemysłowych i pełnej rozbudowy zaplecza	procesy migracyjne; aktywizacja zawodowa rezerw siły roboczej; ruchliwość pracownicza; zdobywanie i podnoszenie kwalifikacji
4. Osiągnięcie stabilizacji i nowej równowagi stosunków	zdobywanie i podnoszenie kwalifikacji; formowanie się załóg w nowych zakładach pracy

Powyższy schemat zbudowano na podstawie następującego rozumowania: etap planowania nie ma wyraźnego wpływu na wymienione procesy społeczno-demograficzne, bowiem prace z nim związane przebiegają w specjalistycznych pracowniach, bądź wykonywane są w terenie przez małe grupy fachowców, np. mierzniczych. Wkroczenie w etap budowy obiektów przemysłowych i rozbudowy ich zaplecza pociąga za sobą z jednej strony napływ fachowców do kierowania bądź wykonywania prac specjalistycznych, z drugiej zaś strony wywołuje falę migracji — szczególnie wahadłowej — która pokrywa zapotrzebowanie na pracowników do prostych robót fizycznych. Równocześnie następuje aktywizacja zawodowa rezerw siły roboczej, co zwiększa podaż niewykwalifikowanej siły roboczej i zapełnia luki powstałe na skutek przejścia na tereny nowej budowy części ludności zatrudnionej uprzednio w innych dziedzinach. Na etapie rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych i pełnej rozbudowy zaplecza procesy uprzednio wymienione trwają nadal, zwiększa się jednakże liczba miejsc pracy, co wywołuje w rezultacie wzrost nasilenia procesu ruchliwości pracowniczej, objawiającego się szczególnie w postaci tzw. fluktuacji załóg. Ponieważ jednak dochodzi na tym etapie do rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych, rozpoczyna się również proces zdobywania i podnoszenia kwalifikacji w związku z zapotrzebowaniem w przemyśle na robotników wykwalifikowanych. Kolejny, ostatni etap/ polegający na osiągnięciu stabilizacji i nowej równowagi stosunków, szczególnie sprzyja zdobywa-

niu i podnoszeniu kwalifikacji przez zatrudnionych, przede wszystkim w przemyśle, i prowadzi do formowania się załóg w nowych zakładach pracy.

Wyżej wymienione procesy społeczno-demograficzne zasługują na specjalną uwagę z dwóch względów: po pierwsze, istnieje możliwość znalezienia dla nich wskaźników empirycznych i po drugie, same te procesy są dobrymi wskaźnikami dla pewnej kategorii zjawisk społecznych, szczególnie ważnych w socjologii — dla procesów ruchliwości społecznej. Jak wiadomo, pojęcie to obejmuje dwa rodzaje zjawisk: ruchliwość poziomą i pionową. Przez ruchliwość poziomą rozumie się na ogół procesy związane z przesuwaniami się jednostek ludzkich w przestrzeni, natomiast pod nazwą ruchliwości pionowej rozumie się przesuwanie się jednostek z zajmowanych przez nie pozycji o pewnej randze społecznej do innych pozycji wyższych lub niższych¹¹. Wracając do omawianych przez nas uprzednio procesów społeczno-demograficznych, jesteśmy zdania, że procesy migracyjne, aktywizacji zawodowej rezerwy siły roboczej i ruchliwości pracowniczej wiążą się przede wszystkim ze społeczną ruchliwością poziomą. Ich charakter polega bowiem głównie na zmianie przez jednostkę miejsca zamieszkania w związku z pracą, bądź tylko pracy, która ma charakter prostych czynności fizycznych nie wymagających specjalnych kwalifikacji. Tego rodzaju ruchliwość sprzyja zatem rozpadowi dotychczasowych środowisk i wyzwaniu się jednostek spod kontroli społecznej. Natomiast o ruchliwości pionowej można mówić dopiero wówczas, gdy zachodzą już procesy zdobywania i podnoszenia kwalifikacji oraz formowania się załóg w nowych zakładach pracy. Zdobywanie przez dotychczasowych robotników niewykwalifikowanych (bądź przyuczonych) konkretnych zawodów i wykształcenia stanowi dla nich niewątpliwym awans, a stabilizacja załóg stwarza trwałe środowiska z normalnie funkcjonującą kontrolą społeczną.

Możemy więc stwierdzić, że pierwszy etap uprzemysłowienia nie ma wpływu na ruchliwość społeczną, etapy drugi i trzeci wiążą się ze wzmożoną ruchliwością poziomą (przestrzenną i pracowniczą), natomiast etap czwarty charakteryzuje się procesem społecznej ruchliwości pionowej (awans zawodowy i społeczny).

Omówimy obecnie wskaźniki interesujących nas procesów społeczno-demograficznych. Niestety nie udało się zebrać wszystkich pożądaných materiałów dla każdego z powiatów, dlatego niektóre procesy scharakteryzowano z konieczności na podstawie fragmentarycznych tylko danych.

Za wskaźnik procesów migracyjnych przyjęto liczbę dojeżdżających do pracy ze wsi bądź spoza powiatu. Jako wskaźnik procesu aktywizacji zawodowej rezerwy siły roboczej uznano dane o zatrudnieniu kobiet, natomiast za wskaźnik procesu ruchliwości pracowniczej uznano liczbę wolnych miejsc pracy przy końcu roku kalendarzowego. Nie udało się znaleźć jednoznacznych wskaźników procesów zdobywania i podnoszenia kwalifikacji oraz formowania się załóg w nowych zakła-

---

¹¹ S. E. Lipset, R. Bendix: *Ruchliwość społeczna w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa 1964, s. 24.

dach pracy. Postanowiono jednak posłużyć się kombinacją danych o wielkości nakładów inwestycyjnych i zatrudnieniu w przemyśle. Przyjęto, że czwarty etap uprzemysłowienia charakteryzuje się szczególnym nasileniem tych procesów i powinno go cechować zmniejszenie nakładów inwestycyjnych i wysokie zatrudnienie w przemyśle. Uwzględniono również dane o liczbie ludności miejskiej, które uznana za wskaźnik zurbanizowania powiatu.

Procesy, a właściwie ich wskaźniki, rozpatrywano w dwóch ujęciach — przekrojowym (statycznym) i dynamicznym, przy czym to ostatnie uznano za szczególnie ważne dla niniejszej pracy. Ponieważ dane dotyczące przestępczości obejmują dwa przedziały czasowe, a mianowicie lata 1958 — 1960 i 1964—1966, również dane gospodarcze zbierano pod kątem ich reprezentatywności dla każdego z tych okresów. Braki naszej statystyki regionalnej ograniczyły jednakże możliwości w tym względzie, dlatego większość danych zebrano dla lat 1960 i 1965, zachodzą jednak przypadki odstępstwa od tej zasady, a czasem — jak już powiedziano — musiano się ograniczyć do fragmentarycznych materiałów.

Wszystkie dane, zarówno dotyczące przestępczości, jak i zjawisk demograficznych i gospodarczych, zebrano również dla województw, na terenie których leżą powiaty intensywnie uprzemysławiane. Województwa uznano zatem za „obszary kontrolne” dla procesów zachodzących w rejonach uprzemysławianych.

Omówione zostaną obecnie kolejno dane statystyczne uznane za wskaźniki poszczególnych procesów demograficznych.

A. Nie udało się zebrać kompletu materiałów obrazujących nasilenie i dynamikę migracji w rejonach uprzemysławianych. W literaturze panuje całkowita zgodność że procesy migracyjne stanowią charakterystyczne zjawisko dla industrializacji.

W roku 1964 w powiecie Puławy dojeżdżało do pracy (spoza powiatu) 7212 osób co stanowiło około 35% ogółu zatrudnionych podczas gdy ta sama kategoria w całym województwie lubelskim liczyła 50 408 osób, co stanowiło około 17,5% ogółu zatrudnionych. Jednocześnie większość, bo ok. 54%, dojeżdżających do pracy w powiecie puławskim zatrudniona była w budownictwie, a tylko 11,5% w przemyśle, podczas gdy odpowiednie dane dla województwa wynosiły 23,8% i 32,9%¹². Dynamikę zjawiska dojazdów do pracy znakomicie obrazują dane dla powiatu plockiego, w którym dojeżdżało do pracy ze wsi w 1950 r. zaledwie 670 osób, w 1960 r. — 1960 osób, w 1961 r. — 4140 osób, w 1962 r. — 4900 osób i w 1964 r. — 4610 osób¹³. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że prace przy Petrobudowie rozłoczęto w 1960 r., to wzrost w ciągu jednego roku (1960—1961) liczby dojeżdżających aż o 111 % dobitnie oddaje dynamikę zjawiska.

Jeśli chodzi o tzw. migrację okresową, to w roku 1964 w powiecie plockim zameldowanych na pobyt czasowy było 6456 osób, co w stosunku do liczby mieszkańców zameldowanych na pobyt stały wynosiło 4,55%, podczas gdy dla całego

¹² „Rocznik Statystyczny Województwa Lubelskiego”, 1965.

¹³ D. Gałaj: *Ludność dwuzawodowa w strukturze społeczno-zawodowej wsi w rejonach uprzemysławianych*, [w:] *Gospodarka czynnikiem ludzkim...*, s. 55.

województwa warszawskiego odpowiednie dane wynosiły 44 161 osób i 1,81 %¹⁴. Można więc przyjąć, że również nasilenie i dynamika migracji okresowej w rejonach uprzemysławianych są znacznie większe niż na innych terenach. Jeżeli do tego dodamy, że ogólny wzrost liczby ludności zameldowanej na pobyt stały w latach 1960—1965 w powiatach o przyspieszonej industrializacji wynosił 9,2%, podczas gdy w województwach, na terenie których leżą te powiaty, 6,1 %, to możemy stwierdzić, że uwzględnione w naszym, opracowaniu rejony intensywnie uprzemysławiane cechuje większe niż inne rejony nasilenie i dynamika migracji, przy czym dotyczy to zwłaszcza tzw. migracji wahadłowej i okresowej. Należy jednak zaznaczyć, że w powiecie konińskim procesy migracyjne wystąpiły z mniejszym nasileniem niż w pozostałych powiatach uprzemysławianych. Wpłynęła na to okoliczność, że w powiecie konińskim zatrudniano w dużej mierze w powstającym przemyśle ludność miejscową, zamieszkałą w stosunkowej bliskości nowych zakładów przemysłowych¹⁵.

B. Za wskaźnik procesu aktywizacji zawodowej rezerw siły roboczej przyjęto dane o zatrudnieniu kobiet (tablica 1).

Tablica 1. Zatrudnienie kobiet w gospodarce uspołecznionej

Powiat lub województwo	Kobiety zatrudnione na 1000 kobiet ogółem		
	1960*	1966**	% wzrostu
Powiat koniński	58	98	68,9
Województwo poznańskie	131	176	34,4
Powiat plocki	88	157	78,4
Województwo warszawskie	108	112	3,7
Powiat puławski	86	148	72,1
Województwo lubelskie	82	120	46,2
Powiat tarnobrzeski	109	162	48,7
Województwo rzeszowskie	88	124	41,0
Ogółem:			
powiaty uprzemysławiane	84	140	66,6
województwa	105	135	28,6

* Na podstawie materiałów spisu powszechnego 1960 r.

** Na podstawie wojewódzkich roczników statystycznych.

Widzimy zatem, że dynamika omawianego procesu jest większa w każdym z rejonów uprzemysławianych niż w którymkolwiek z województw, na terenie których leżą powiaty uprzemysławiane. Natomiast nasilenie procesu aktywizacji zawodowej rezerw siły roboczej jest największe w woj. poznańskim (jest to spowodowane w du-

¹⁴ „Rocznik Statystyczny Województwa Warszawskiego”, 1965.

¹⁵ Markiewicz, *op. cit.*

żej mierze tym, że dane dotyczą — podobnie jak we wszystkich dalszych zestawieniach — województwa wraz z miastem Poznaniem, dużym ośrodkiem przemysłowym), natomiast najmniejsze w powiecie konińskim. Co do pozostałych powiatów i województw zasadą jest większe nasilenie zjawiska w powiatach uprzemysławianych, przy czym kolejność jest następująca: tarnobrzeski, płocki, puławski.

C. Wskaźnikiem procesu ruchliwości pracowniczey są dane o wolnych miejscach pracy (tablica 2). Zwraca uwagę spadek nasilenia procesu ruchliwości pracowniczey

Tablica 2. Wolne miejsca pracy
(na podstawie wojewódzkich roczników statystycznych)

Powiat lub województwo	Wolne miejsca pracy na 1000 ludności		
	pierwszy okres	1965	% wzrostu lub spadku
Powiat koniński	1,41*	0,39	—72,4
Województwo poznańskie	1,63*	1,55	— 4,8
Powiat płocki	0,64**	3,62	465,5
Województwo warszawskie	0,50**	0,65	30,0
Powiat puławski	1,39***	1,22	—12,2
Województwo lubelskie	0,64***	0,58	—9,4
Powiat tarnobrzeski	4,45**	b.d.	b.d.
Województwo rzeszowskie	0,79**	b.d.	b.d.
Ogółem:			
powiaty uprzemysławiane * * * *	1,10	1,87	70,0
województwa *****	1,06	0,97	—8,5

* Rok 1961. ** Rok 1960. *** Rok 1958. **** Bez powiatu tarnobrzeskiego. ***** Bez województwa rzeszowskiego.

w powiatach konińskim i puławskim (w roku 1965, w stosunku do poprzedniego okresu). Jeżeli uwzględnimy, że uprzemysławianie pierwszego trwa najdłużej, a drugiego najkrócej spośród uwzględnionych przez nas rejonów, możemy chyba sądzić, że w powiecie konińskim minął już okres szczególnego nasilenia procesu ruchliwości pracowniczey, natomiast w powiecie puławskim prawdopodobnie okres szczególnego nasilenia tego procesu jeszcze się nie rozpoczął. Natomiast zarówno jego nasilenie, jak i dynamika w powiecie płockim osiągnęły wysokie wartości. Co do powiatu tarnobrzeskiego, to możemy tylko stwierdzić, że już w roku 1960 cechowało go duże nasilenie omawianego procesu, lecz charakter przemysłu tego rejonu pozwala przypuszczać, że nie uległo ono zdecydowanemu zmniejszeniu.

D. Tablice 3 i 4 prezentują dane, na podstawie których można wnioskować o zaawansowaniu w poszczególnych powiatach uprzemysławianych procesów zdobywania i podnoszenia kwalifikacji oraz formowania się załóg w nowych zakładach pracy.

Tablica 3. Zatrudnienie w przemyśle
(na podstawie: *Przekroje terenowe 1945—1965*, Warszawa 1967 GUS, s. 1057 i dalsze)

Powiat lub województwo	Zatrudnieni w przemyśle na 1000 ludności		
	1960	1965	% wzrostu
Powiat koniński	40	61	52,4
Województwo poznańskie	87	102	18,4
Powiat plocki	71	97	36,6
Województwo warszawskie	43	55	27,9
Powiat puławski	37	41	10,8
Województwo lubelskie	44	53	20,3
Powiat tarnobrzeski	74	148	100,0
Województwo rzeszowskie	64	81	26,5
Ogółem:			
powiaty uprzemysławiane	55	84	52,5
województwa	60	74	23,2

Tablica 4. Nakłady inwestycyjne w cenach bieżących na 1 mieszkańca w latach 1961—1965
(na podstawie: *Rozwój gospodarczy powiatów w latach 1950—1965*, Warszawa 1967 GUS)

Powiat lub województwo	Nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca w zł
Powiat koniński	57 659
Województwo poznańskie	18 305
Powiat plocki	73 712
Województwo warszawskie	16 331
Powiat puławski	57 383
Województwo lubelskie	14 141
Powiat tarnobrzeski	43 127
Województwo rzeszowskie	18 346

Biorąc pod uwagę znacznie większe nakłady inwestycyjne w powiatach uprzemysławianych niż w województwach, możemy sądzić, że żaden z uwzględnionych przez nas rejonów nie wkroczył jeszcze całkowicie w etap stabilizacji i nowej równowagi stosunków. Natomiast znaczna dynamika zatrudnienia w przemyśle w powiatach tarnobrzeskim i konińskim zdawałyby się świadczyć, że osiągnęły one znaczne zaawansowanie etapu rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych. W związku z tym należałoby się spodziewać, że w powiatach tych zaznaczyły się już wyraźnie procesy społeczno-demograficzne, związane ze zjawiskiem masowego awansu społecznego ludności. Jednakże wniosek taki byłby częściowo uzasadniony tylko w odniesieniu do rejonu konińskiego. Natomiast w rejonie tarnobrzeskim wzrost zatrudnienia w przemyśle osiągnany jest w znacznym stopniu poprzez powsta-

wanie nowych kopalni siarki, w których znajdują na ogół zatrudnienie pracownicy, o kwalifikacjach i powiązaniach z miejscem pracy znacznie mniejszych niż w innych gałęziach przemysłu. Zatem mimo wyraźnego wzrostu zatrudnienia w przemyśle w powiecie tarnobrzeskim nie należy się spodziewać wyraźnego wystąpienia na jego terenie zjawiska masowego awansu społecznego ludności, które łączyliśmy z procesami zdobywania i podnoszenia kwalifikacji oraz formowania się załóg w nowych zakładach pracy. Co do pozostałych dwóch powiatów to nasilenie i dynamika zatrudnienia w przemyśle zdają się wskazywać, że powiat puławski nie wkroczył jeszcze w etap rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych, natomiast powiat plocki znajduje się w jego początkowym okresie. Zatem w tych rejonach omawiane procesy nie mogły się jeszcze zaznaczyć.

C. Pozostał do omówienia stosunek ludności miejskiej do całej ludności poszczególnych powiatów intensywnie uprzemysławianych (tablica 5). Ogólnie biorąc

Tablica 5. Ludność w miastach
(na podstawie wojewódzkich roczników statystycznych)

Powiat lub województwo	Ludność w miastach na 1000 ludności		
	1960	1965	% wzrostu
Powiat koniński	220	273	24,0
Województwo poznańskie	468	481	2,8
Powiat plocki	338	399	18,9
Województwo warszawskie	310	326	5,0
Powiat puławski	238	260	9,1
Województwo lubelskie	248	265	6,9
Powiat tarnobrzeski	190	232	22,0
Województwo rzeszowskie	239	252	5,4
Ogółem:			
powiaty uprzemysławiane	255	305	19,5
województwa	329	344	4,5

powiaty uprzemysławiane mają niski odsetek ludności miejskiej, przy czym najwyższy jest on w powiecie plockim, a najniższy w tarnobrzeskim. Co do ujęcia dynamicznego narzucają się dwa wnioski: po pierwsze, tempo przyrostu ludności miejskiej w powiatach uprzemysławianych jest szybsze niż w województwach, na terenie których leżą te powiaty, i po drugie, przyrost ludności miejskiej w poszczególnych powiatach jest tym szybszy, im dłuższy okres minął od rozpoczęcia prac inwestycyjnych. Jest to o tyle zrozumiałe, że budownictwo mieszkaniowe pozostaje w tyle za inwestycjami przemysłowymi, dlatego długość procesu uprzemysławiania odgrywa tu zasadniczą rolę.

Podsumowując dotychczasowe rozważania dotyczące stopnia zaawansowania procesów społeczno-demograficznych w poszczególnych rejonach intensywnie uprze-

myślavianych, należy przede wszystkim podkreślić, że powiat koniński wyróżnia się słabym nasileniem wszystkich procesów, związanych ze zjawiskiem społecznej ruchliwości poziomej. Pozwala to sądzić, że i ewentualne zjawiska dezorganizacji społecznej, wywołane przyspieszoną industrializacją, nie powinny w tym rejonie wyraźnie występować. Pozostałe trzy powiaty cechuje wysokie natężenie i dynamika przynajmniej niektórych procesów społeczno-demograficznych, charakterystycznych dla społecznej ruchliwości poziomej, przy czym jesteśmy zdania, że nie zaznaczyły się wyraźnie w tych powiatach procesy zdobywania i podnoszenia kwalifikacji oraz formowania się załóg w nowych zakładach pracy. Można więc przypuszczać, że w powiatach tych rozbudzona mobilność społeczna nie znajduje jeszcze ujścia w społecznej ruchliwości pionowej, wyrażającej się masowym awansem w strukturze społecznej, co powinno wywołać pewne formy dezorganizacji społecznej.

Na podstawie natężenia omawianych procesów demograficznych możemy stwierdzić, że powiat puławski znajduje się na etapie budowy obiektów przemysłowych i rozbudowy ich zaplecza, natomiast pozostałe powiaty są na etapie rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych i pełnej rozbudowy ich zaplecza, przy czym kolejność według zaawansowania tego etapu — od najmniejszego do największego — jest następująca: płocki, tarnobrzeski, koniński. Ten ostatni znajduje się już nawet częściowo na etapie osiągnięcia stabilizacji i nowej równowagi stosunków.

Przejdziemy obecnie do omówienia przestępczości w powiatach intensywnie uprzemysławianych. Dane prezentowanego materiału zsumowano w ramach dwóch trzyletnich przedziałów czasowych. Takie postępowanie wydawało się nam konieczne, bowiem dane dotyczące niektórych rodzajów przestępstw na szczeblu powiatów osiągają niskie wartości, np. kilka lub kilkanaście przypadków rocznie, co powoduje, że zwiększenie się lub zmniejszenie liczby przestępstw o jedno czy dwa stwarza pozory jakiejś istotnej zmiany. Tak więc będziemy się posługiwać sumą przestępstw dla lat 1958 — 1960 i 1964—1966.

Omówimy dwa kolejne zestawienia, z których tablica 6 obrazuje przestępczość w powiatach intensywnie uprzemysławianych, natomiast tablica 7 prezentuje odpowiednie dane dla województw, na terenie których leżą te powiaty.

A. Rozpocznijmy od omówienia dynamiki przestępczości w latach 1958 — 1960 i 1964—1966. Jeżeli porównamy dynamikę przestępczości w powiatach uprzemysławianych i województwach, na terenie których leżą te powiaty, branych globalnie, to przekonamy się, że wszystkie uwzględnione w tablicach 6 i 7 kategorie przestępstw wykazują w powiatach w porównaniu z województwami albo większy wzrost albo mniejszy spadek (dane w procentach).

Biorąc pod uwagę ogół zameldowanych przestępstw, stwierdza się, że liczba ich zwiększyła się w powiatach uprzemysławianych o 19,9%, podczas gdy w województwach, na terenie których leżą te powiaty, zmniejszyła się o 11,4%; różnica wynosi więc 31,3%. Co do poszczególnych rodzajów przestępstw rozpiętość jest ogromna. I tak w powiatach uprzemysławianych najbardziej wzrosło nasilenie

rozbojów, bowiem aż o 165%, podczas gdy w województwach o 46,7%, co stanowi różnicę 118,3%. Następne w kolejności idą włamania do obiektów uspołecznionych, które wzrosły w powiatach o 115%, natomiast w województwach o 37%; różnica 78,3%. Wielka różnica (68,6%) zaznaczyła się również przy zagarnięciach mienia społecznego, których w powiatach uprzemysławianych jest więcej o 55,9 %, a w województwach mniej o 12,7%. Warto jeszcze zwrócić uwagę, że nasilenie kradzieży mienia prywatnego wzrosło w powiatach o 16,9%, a w województwach zmalało o tyleż samo (różnica 33,8%).

Dynamika pozostałych rodzajów przestępstw nie wykazuje już tak dużego zróżnicowania, co zwraca uwagę szczególnie w odniesieniu do przestępstw przeciwko zdrowiu oraz przeciwko władzom i urzędom; są to przestępstwa kwalifikowane najczęściej jako chuligańskie. Ogólnie można powiedzieć, że rejon intensywnie uprzemysławiane charakteryzują się szczególnie silnym wzrostem nasilenia rozbojów i przestępstw przeciwko mieniu społecznemu, a także kradzieży mienia prywatnego.

Omawiając dynamikę przestępczości w poszczególnych powiatach uprzemysławianych, należy wziąć pod uwagę, że liczby dla niektórych rodzajów przestępstw są zbyt małe, aby można było na podstawie ich wyciągać wnioski. Dlatego zajmiemy się dynamiką tylko tych kategorii przestępstw, których nasilenie w poszczególnych powiatach jest, naszym zdaniem, dostatecznie wysokie. Należy również uwzględnić fakt, że ustalone przez nas przedziały czasowe, a szczególnie pierwszy z nich, dla każdego z rejonów uprzemysławianych ujmują zjawisko przestępczości na różnych etapach uprzemysłowienia. Tak więc lata 1958 — 1960 dla powiatów płockiego i puławskiego są okresem poprzedzającym prace inwestycyjne, w powiecie tarnobrzskim rozpoczęto je już rok wcześniej, a w konińskim były one w tym czasie poważnie zaawansowane. To zróżnicowanie odbija się na dynamice przestępczości w poszczególnych rejonach.

Rozpocniemy od omówienia dynamiki nasilenia ogólnej przestępczości w każdym z rejonów w latach 1958 — 1960 i 1964—1966. Jedynie w powiecie konińskim nastąpił spadek współczynnika nasilenia przestępczości i to nawet większy niż w całym województwie poznańskim. W pozostałych powiatach uprzemysławianych nastąpił wzrost ogólnej przestępczości, przy jednoczesnym spadku w województwach, na terenie których leżą te powiaty. Uszeregowanie powiatów według rozmiarów dynamiki daje następującą kolejność: płocki (+34,7%), puławski (+27,6%), tarnobrzski (+22,4%), koniński (—7,1%). Próbując uogólnić taki układ, możemy sformułować hipotezę, że ogólna przestępczość najszybciej wzrasta w okresie od początku prac inwestycyjnych do początkowego stadium etapu rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych i pełnej rozbudowy zaplecza. Jest to równocześnie okres największej dynamiki procesów migracyjnych, aktywizacji zawodowej rezerwy siły roboczej i ruchliwości pracowniczej.

W odniesieniu do kategorii przestępstw określanych jako zagarnięcia mienia społecznego prawidłowością jest wzrost nasilenia we wszystkich powiatach uprze-

mysławianych, przy równoczesnym spadku nasilenia w województwach, na terenie których leżą te powiaty. Największy wzrost występuje w powiecie plockim (+119,6%), następnie w puławskim (+103,1%), konińskim (+35,3%) i tarnobrzeskim (+1,4%). Podobnie zatem jak w przypadku ogólnej przestępczości również nasilenie zagarnięć mienia społecznego w rejonach intensywnie uprzemysławianych najszybciej wzrasta w okresie od początku prac inwestycyjnych do początkowego stadium rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych i pełnej rozbudowy zaplecza. Świadczy o tym szczególnie duży wzrost omawianej kategorii przestępstw w powiatach plockim i puławskim, w których prace inwestycyjne rozpoczęto później niż w powiatach konińskim i tarnobrzeskim.

Z kolei omówimy dynamikę kradzieży mienia prywatnego. Przede wszystkim zwraca uwagę fakt, że spadek nasilenia kradzieży w powiecie tarnobrzeskim jest niemal identyczny, jak w województwie rzeszowskim. W konińskim nastąpił wprawdzie wzrost, ale w stopniu zbliżonym do całego województwa poznańskiego. Jedyne powiaty plocki (zwiększenie o 37 % przy spadku w województwie o 16,-3 %) i puławski (wzrost o 24,8%, a w województwie spadek o 34,0%) cechuje wyraźny wzrost nasilenia kradzieży. Tak więc wniosek sformułowany przy opisie dynamiki poprzedniej kategorii przestępstw w pełni stosuje się do obecnie omawianej.

Ostatnią nadającą się do omówienia — z racji dostatecznie dużych liczb — kategorią są przestępstwa przeciwko zdrowiu oraz przeciwko władzom i urzędom, kwalifikowane zwykle jako przestępstwa o charakterze chuligańskim. Jak już zaznaczono powyżej, jeśli porównać powiaty uprzemysławiane i województwa, na terenie których leżą powiaty brane globalnie, to nie zaznacza się istotna różnica dynamiki. Natomiast rozpatrując poszczególne powiaty i województwa stwierdza się znaczne rozbieżności. Największy wzrost przestępstw o charakterze chuligańskim nastąpił w powiecie plockim (o 11,7%, podczas gdy w województwie warszawskim zanotowano spadek o 24,7%). W powiecie puławskim obserwujemy wprawdzie zmniejszenie nasilenia o 3,3 %, ale w całym województwie lubelskim jest ono jeszcze wyraźniejsze, bo o 23,6%. W powiecie tarnobrzeskim nastąpił wzrost o 3,3%, jednak jest on mniejszy niż w całym województwie rzeszowskim, gdzie wynosi 8,7 %. Zasadniczo odmienne dane charakteryzują rejon Konina, w którym spadek wynosi aż 52,2% (w województwie poznańskim tylko 6,9%). Zatem istotna różnica pomiędzy powiatami uprzemysławianymi a województwami, na terenie których leżą te powiaty, zaznacza się jedynie dla rejonu plockiego i puławskiego. Można więc sądzić, że tylko w początkowym okresie szybkiej industrializacji, który cechuje duża dynamika procesów migracyjnych, aktywizacji zawodowej rezerw siły roboczej i ruchliwości pracowniczej, następuje również wyraźny wzrost przestępstw o charakterze chuligańskim.

Ogólnie można powiedzieć, że wzrost przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych jest najszybszy w początkowym okresie industrializacji, obejmującym etap budowy obiektów przemysłowych i nie zaawansowane stadium etapu rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych, czyli w okresie największej

dynamiki procesów migracyjnych, aktywizacji zawodowej rezerw siły roboczej i ruchliwości pracowniczej.

B. Przejdziemy obecnie do omówienia przestępczości w powiatach intensywnie uprzemysławianych w ujęciu przekrojowym (statycznym). Interesować nas będzie okres 1964—1966, ponieważ są to lata, w których każdy z uwzględnionych rejonów osiągnął już stadium pewnego zaawansowania prac inwestycyjnych. Będziemy więc omawiać nasilenie poszczególnych kategorii przestępstw (współczynniki na 10 000 mieszkańców) w latach 1964—1966. Podobnie jak w przypadku ujęcia dynamicznego i tym razem bazować będziemy na tabelach 6 i 7.

Porównując powiaty uprzemysławiane i województwa brane globalnie stwierdzamy, że przestępczość jest większa w powiatach niż w województwach. Jeśli jako wskaźnik różnicy w nasileniu przestępczości pomiędzy powiatami a województwami przyjmiemy procent, o jaki powiaty przewyższają województwa, to przekonamy się, że rejon intensywnie uprzemysławiane charakteryzują się większym nasileniem ogólnej przestępczości (współczynnik nasilenia dla powiatów uprzemysławianych wynosi 131,89 i jest o 26,4% wyższy od współczynnika nasilenia dla województw na terenie których leżą te powiaty, wynoszącego 104,10), a przede wszystkim wysokim nasileniem zagarnięć mienia społecznego (współczynnik dla powiatów 34,01, czyli jest aż o 64% większy od współczynnika dla województw — 20,75), następnie rozbojów (współczynnik dla powiatów 1,06, czyli jest o 61 % większy niż dla województw — 0,66), na trzecim miejscu znajdują się przestępstwa urzędnicze, przy których różnica wynosi 56,5%, po czym kolejno idą: ciężkie i bardzo ciężkie uszkodzenia ciała (42%) i włamania do obiektów uspołecznionych (33,5%). Jest rzeczą interesującą, że spośród przestępstw zaliczanych często do chuligańskich jedynie ciężkie i bardzo ciężkie uszkodzenia ciała występują w zdecydowanie większym nasileniu w rejonach uprzemysławianych niż w województwach.

Jeżeli porównamy różnice w nasileniu poszczególnych rodzajów przestępstw w powiatach uprzemysławianych i w województwach z ich dynamiką, to występuje właściwie tylko jedna istotna zmiana — różnica w nasileniu przestępstw urzędniczych jest bardzo duża, podczas gdy przy ujęciu dynamicznym była ona znacznie mniejsza. Prawdopodobnie jest to spowodowane faktem, że dla lat 1958 i 1959 przestępstwa urzędnicze podano łącznie z umorzonymi z braku cech przestępstwa, co znalazło odbicie w zmniejszeniu się wskaźnika dynamiki.

Ogólnie możemy chyba powiedzieć, że powiaty intensywnie uprzemysławiane ujmowane globalnie różnią się od województw, na terenie których leżą, większym nasileniem przede wszystkim przestępstw przeciwko mieniu społecznemu, następnie rozbojów i przestępstw urzędniczych. Jeżeli uwzględnimy uwagę wypowiedzianą wyżej co do tych ostatnich, to możemy przyjąć, że zarówno w ujęciu dynamicznym, jak i statycznym różnica pomiędzy powiatami uprzemysławianymi a województwami dotyczy w przybliżeniu tych samych rodzajów przestępczości.

Z kolei omówimy nasilenie przestępczości w poszczególnych rejonach uprzemysławianych. W przypadku ogólnej przestępczości jedynie w powiecie konińskim współ-

czynnik nasilenia (96,31) jest niższy niż w województwie (102,44). Pozostałe powiaty mają wyższe współczynniki niż województwa, przy czym najwyższy ma powiat tarnobrzeski (współczynnik 173,22), następnie powiat plocki (148,73) i puławski (138,10). Zaznacza się zatem zasadnicza różnica pomiędzy ujęciem statycznym a dynamicznym, bowiem nasilenie ogólnej przestępczości jest tym wyższe, im dłuższy okres czasu minął od początku prac inwestycyjnych. Powiat koniński wyłamuje się od tej zasady, co można tłumaczyć tym, że nasilenie procesów społeczno-demograficznych, typowych dla przyspieszonej industrializacji, w rejonie Konina jest stosunkowo niewielkie, na co zwracaliśmy uwagę przy omawianiu wskaźników tych procesów.

Nasilenie zagarnięć mienia społecznego jest najwyższe w rejonie tarnobrzeskim (współczynnik 40,52, w województwie rzeszowskim 23,24), następnie w plockim (współczynnik 39,07, w województwie warszawskim 15,50), puławskim (współczynnik 32; 15, w województwie lubelskim 19,05) i konińskim (współczynnik 24,59, a w województwie poznańskim współczynnik jest wyższy i wynosi 25,34). Zatem i w przypadku zagarnięć mienia społecznego podobnie jak przy ogólnej przestępczości nasilenie jest tym wyższe, im dłuższy okres czasu minął w danym powiecie od początku prac inwestycyjnych. Prawidłowość ta nie obejmuje powiatu konińskiego, w którym nasilenie zagarnięć mienia społecznego jest nie tylko mniejsze niż w pozostałych powiatach uprzemysławianych, ale także mniejsze niż w Województwie poznańskim. Zwracaliśmy już jednak kilkakrotnie uwagę, że również nasilenie procesów społeczno-demograficznych, charakterystycznych dla przyspieszonej industrializacji, jest w powiecie konińskim znacznie mniejsze niż w pozostałych trzech powiatach uprzemysławianych.

Jeśli chodzi o kradzieże mienia prywatnego, to znowu poza powiatem konińskim pozostałe powiaty uprzemysławiane mają wyższe współczynniki niż województwa, na terenie których leżą te powiaty. Największe nasilenie kradzieży występuje w powiecie plockim (współczynnik 30,16, w województwie warszawskim 19,10); powiaty puławski (współczynnik 25,83) i tarnobrzeski (współczynnik 25,50) mają zbliżone współczynniki (dla województwa lubelskiego wynosi on 17,25, a dla rzeszowskiego 20,66). Współczynnik nasilenia kradzieży mienia prywatnego w powiecie konińskim (18,11) jest niższy niż w województwie poznańskim (23,75).

Przestępstwa przeciwko zdrowiu oraz przeciwko władzom i urządóm nie są w zasadzie bardziej nasilone w powiatach uprzemysławianych niż w województwach, na terenie których leżą. Duża różnica zaznacza się jedynie w powiecie tarnobrzeskim (współczynnik 18,24, w województwie rzeszowskim 15,15).

Podsumowując te krótkie rozważania o nasileniu przestępczości w powiatach intensywnie uprzemysławianych, możemy powiedzieć, że poza rejonem konińskim, który cechuje zarówno małe nasilenie przestępczości, jak i procesów społeczno-demograficznych uznanych przez nas za związane z przestępczością, w pozostałych powiatach liczba przestępstw w stosunku do liczby ludności jest w zasadzie tym wyższa, im dłużej w danym rejonie trwa proces industrializacji.

Interesujące z punktu widzenia tematu pracy będzie przekonanie się, czy w powiatach intensywnie uprzemysławianych w porównaniu z innymi rejonami występuje większe nasilenie przestępczości w miastach czy na wsi (tablica 8). Jeżeli przyjąć, że hipoteza o istnieniu związku pomiędzy procesami ruchliwości społecznej poziomej a przestępczością jest uzasadniona, to w rejonach o przyspieszonej industrializacji szczególnie wysokie nasilenie przestępczości powinno uwidaczniać się w miastach, które są punktem docelowym procesów migracyjnych. Tabela 8 podaje odpowiednie

Tablica 8. Nasilenie przestępczości w mieście i na wsi w powiatach intensywnie uprzemysławianych oraz na innych terenach*
Przestępstwa stwierdzone przez MO w zakończonych śledztwach w 1965 r.

Lokalizacja	Przestępstwa		
	ogółem	w miastach	na wsi
Województwo poznańskie **	119,5	172,8	69,9
Powiat koniński	93,0	189,0	56,9
Powiat leszczyński	94,6	126,7	64,9
Województwo warszawskie**	132,1	211,1	94,0
Powiat płocki	148,7	246,4	83,9
Powiat pruszkowski	180,2	182,8	175,6
Województwo lubelskie**	114,1	220,0	76,0
Powiat puławski	157,4	314,4	102,3
Powiat bielski	123,4	227,2	89,5
Województwo rzeszowskie**	133,7	256,5	92,4
Powiat tarnobrzeski	223,9	454,5	154,0
Powiat gorlicki	89,8	186,1	68,2
Ogółem:			
województwa	124,7	203,2	83,5
powiaty uprzemysławiane	149,9	276,0	95,4
powiaty porównywane	133,5	179,1	100,4

* Współczynniki na 10 000 mieszkańców. W celach porównawczych uwzględniono w tablicy powiaty o zbliżonej strukturze ludności miejskiej i wiejskiej oraz województwa, na terenie których leżą wszystkie uwzględnione powiaty.

** Łącznie z powiatami uwzględnionymi w zestawieniu. Dane dla województw: poznańskiego, lubelskiego i rzeszowskiego, obejmują również miasta wojewódzkie, dane dla województwa warszawskiego bez m. st. Warszawy.

dane dla powiatów uprzemysławianych, województw na terenie których one leżą oraz dla innych powiatów (również należących do tych samych województw), które wytypowano dla celów porównawczych ze względu na zbliżoną do powiatów uprzemysławianych strukturę ludności miejskiej i wiejskiej.

Uzyskane dane świadczą o tym, że rzeczywiście interesujące nas rejony intensywnie uprzemysławiane bez żadnych wyjątków cechuje większa przestępczość w miastach. Porównując globalnie powiaty uprzemysławiane z powiatami wybranymi jako porównawcze i z województwami stwierdzamy, że współczynnik nasilenia przestępstw

na 10 tys. mieszkańców wynosi dla miast w powiatach uprzemysławianych 276,0, dla województw, na terenie których leżą te powiaty, 203,2, a dla powiatów porównawczych 179,1. Natomiast współczynnik nasilenia przestępstw dla wsi jest wprawdzie w powiatach uprzemysławianych wyższy (95,4) niż w województwach (83,5), jest jednak niższy niż w powiatach porównawczych (100,4).

Ostatnim zagadnieniem, które omówimy, będzie porównanie niektórych cech osób podejrzanych o popełnienie przestępstw w powiatach intensywnie uprzemysławianych i w całej Polsce.

Tablica 9 zawiera następujące dane (w rozbiciu na kategorie przestępstw): przeciętny wiek osób podejrzanych (mediana), procent nieletnich do lat 17 wśród podejrzanych, procent nieletnich i młodocianych w wieku do lat 21 wśród podejrzanych, procent mężczyzn wśród podejrzanych i procent pracujących wśród podejrzanych.

Nie ma zasadniczych różnic co do przeciętnego wieku pomiędzy osobami podejrzanyymi w powiatach uprzemysławianych a w całej Polsce. Warto tylko zwrócić uwagę, że przeciętny wiek sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim i rozbojów w rejonach intensywnie uprzemysławianych jest nieco wyższy (około 1 roku). Zaznacza się pewna różnica w odsetku nieletnich i młodocianych wśród ogółu osób podejrzanych o popełnienie przestępstw. Wśród ogółu osób podejrzanych w rejonach uprzemysławianych nieletni i młodociani do lat 21 stanowią 25,8%, podczas gdy w całej Polsce 29,3%. Większa różnica zaznacza się przy rozbojach — w powiatach uprzemysławianych 50,3%, w całej Polsce 60,9%, i przestępstwach o charakterze chuligańskim — w powiatach 23,7%, w całej Polsce 28,2%. Jak widać z powyższych danych, brak jest istotnych różnic co do wieku osób podejrzanych o popełnienie przestępstw w powiatach intensywnie uprzemysławianych i w całej Polsce. Pod względem płci wśród podejrzanych w całej Polsce i w rejonach uprzemysławianych nie zachodzą również istotne różnice.

Duża rozbieżność zaznacza się natomiast, jeśli chodzi o procent pracujących wśród ogółu sprawców przestępstw. W powiatach uprzemysławianych jest bowiem na ogół więcej osób pracujących wśród sprawców. Dotyczy to zwłaszcza rozbojów (w powiatach uprzemysławianych pracujących wśród sprawców jest 50,3 %, a w całej Polsce tylko 38,9%), zabójstw (87,5% w powiatach i 63,3% w całej Polsce) i przestępstw o charakterze chuligańskim (73% w powiatach i 65,1% w Polsce).

Ogólnie można więc powiedzieć, że wśród ogółu osób podejrzanych o popełnienie przestępstw w rejonach intensywnie uprzemysławianych jest większy procent pracujących niż w całej Polsce, natomiast pod względem wieku i płci obie te populacje nie różnią się w istotnym stopniu.

*
*   *
*

Kończąc pierwszy rozdział pracy, należałoby podsumować wnioski, do jakich doszliśmy omawiając dynamikę i nasilenie przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych. Przede wszystkim trzeba stwierdzić, że spojrzenie na te rejony

Tablica 9. Osoby podejrzane o popełnienie przestępstw. Dane procentowe dla Polski i powiatów intensywnie uprzemysławianych, lata 1966 i 1967

Przestępstwa	Przeciętny wiek (mediana)		Nieletni do lat 17		Nieletni i młodociani do lat 21		Mężczyźni		Pracujący	
	Polska	powiaty	Polska	powiaty	Polska	powiaty	Polska	powiaty	Polska	powiaty
Ogółem	28;00	28;02	17,8	15,0	29,3	25,8	86,9	88,5	b.d.	b.d.
Zagarnięcia mienia społecznego	29;04	28;09	17,2	14,0	25,5	21,1	84,5	83,6	74,8	77,4
Włamania do obiektów uspołecznionych	poniżej 17	poniżej 17	59,1	61,9	79,0	78,6	98,6	100,0	24,3	22,8
Kradzieże mienia prywatnego	17;02	16;11	45,3	46,0	61,7	63,6	85,6	86,5	32,2	32,2
Włamania do obiektów prywatnych	poniżej 17	poniżej 17	59,4	59,6	77,1	81,3	95,4	96,2	22,0	19,2
Rozboje i wymuszenia rozbójnicze	18;11	19;11	22,0	11,5	60,9	50,3	96,2	98,3	38,9	50,3
O charakterze chuligańskim*	26;07	27;04	11,2	8,9	28,2	23,7	89,2	86,4	65,1	73,0
Bardzo ciężkie i ciężkie uszkodzenia ciała	27;07	29;00	10,3	6,9	25,5	22,4	93,6	94,3	71,0	78,8
Bójki lub pobicia	24;06	24;00	4,7	4,6	28,6	26,5	90,9	91,7	75,0	78,1
Zabójstwa	32;03	30;08	3,6	—	12,1	12,5	88,4	87,5	63,3	78,5
Urzędnicze	36;09	35;07	0,0	—	2,7	1,7	75,0	80,3	b.d.	b.d.

* Kategoria ta obejmuje następujące rodzaje przestępstw: przeciwko władzom i urzędom — art. 127 —133 k.k.; przeciwko zdrowiu — art. 237 i 239 k.k., a także niewielką liczbę przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu — art. 154, 156, 163 k.k.; przeciwko wolności — art. 250—252 oraz 256 i 263 k.k.

przez pryzmat przestępczości całkowicie potwierdziło hipotezę wysuniętą przy omawianiu wskaźników procesów społeczno-demograficznych, że samo stwierdzenie faktu przyspieszonej industrializacji jakiegoś obszaru nie upoważnia jeszcze do wnioskowania o występowaniu zjawisk, które zaliczyć można do szerokiego pojęcia dezorganizacji społecznej. Niezbędne okazuje się określenie etapu uprzemysłowienia i natężenia pewnych procesów charakterystycznych dla samej industrializacji, przy czym pełną przydatność dla takiego podejścia wykazały uwzględnione przez nas procesy społeczno-demograficzne.

Ze względu na posiadany materiał, mówiąc o intensywnym uprzemysławianiu, mamy na myśli dwa jego etapy: budowy obiektów przemysłowych i rozbudowy ich zaplecza oraz rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych i pełnej rozbudowy zaplecza.

W objętym opracowaniem okresie powiat puławski znajdował się dopiero na pierwszym z wymienionych wyżej etapów, powiat płocki — w początkowym stadium drugiego etapu, powiat tarnobrzelski — w stosunkowo zaawansowanym stadium drugiego etapu, natomiast powiat koniński był już nawet częściowo na etapie osiągnięcia stabilizacji i nowej równowagi stosunków, końcowym dla procesu industrializacji na szczeblu rejonów.

Rozpatrując w powiecie konińskim dynamikę przestępczości w latach 1958 — 1960 i 1964—1966 oraz nasilenie przestępczości w ostatnich latach stwierdzono, że są one znacznie niższe niż w pozostałych trzech rejonach uprzemysławianych i nie odbiegają na ogół od poziomu cechującego tereny porównywane z intensywnie uprzemysławianymi (porównywano z powiatami uprzemysławianymi województwa, na terenie których leżą te powiaty).

Natomiast w 3 pozostałych powiatach: tarnobrzelskim, płockim i puławskim, stwierdzono co następuje:

— w omawianym okresie ogólny wzrost przestępczości jest szybszy niż na innych terenach, przy czym dotyczy to zwłaszcza przestępstw przeciwko mieniu społecznemu, rozbojów i kradzieży mienia prywatnego;

— najszybszy wzrost przestępczości występuje w okresie pierwszych kilku lat po rozpoczęciu prac inwestycyjnych, tzn. na etapie budowy obiektów przemysłowych i rozbudowy ich zaplecza, oraz w początkowym stadium etapu rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych;

— biorąc pod uwagę nasilenie przestępczości w latach 1964—1966 stwierdziliśmy wyższą przestępczość w tych powiatach niż na innych terenach; szczególnie duża różnica zaznacza się w przestępstwach przeciwko mieniu społecznemu, rozbojach, przestępstwach urzędniczych i kradzieżach mienia prywatnego;

— nasilenie przestępczości jest tym wyższe, im dłuższy okres czasu minął od początku prac inwestycyjnych; prawidłowość tę stwierdziliśmy tylko dla rejonów, których proces industrializacji nie osiągnął jeszcze pełnego zaawansowania etapu rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych.

Zwiększone nasilenie i wzrost przestępczości w 3 rejonach intensywnie uprzemysławianych pozostają zapewne w związku z procesami społeczno-demograficznymi najbardziej charakterystycznymi dla etapu budowy obiektów przemysłowych i okresu ich rozruchu — procesami migracyjnymi, aktywizacji zawodowej rezerwy siły roboczej i ruchliwości pracowniczej. Procesy te można objąć ogólną nazwą społecznej ruchliwości poziomej, która osłabia więź jednostek ludzkich z dotychczasowymi środowiskami i ogranicza możliwości kontroli społecznej nad tymi jednostkami. Wymienione procesy wystąpiły ze szczególnym nasileniem w powiatach tarnobrzeskim, puławskim i płockim, natomiast ich nasilenie w powiecie konińskim było znacznie mniejsze i nie odbiegało w zasadzie od poziomu cechującego tereny, porównywane z intensywnie uprzemysławianymi. Tak więc industrializacja powiatu konińskiego przebiegała — w przeciwieństwie do trzech pozostałych powiatów uprzemysławianych — bez wyraźnego wystąpienia zjawiska społecznej ruchliwości poziomej. Jesteśmy skłonni uznać ten fakt za jedną z głównych przyczyn słabszej dynamiki i mniejszego nasilenia przestępczości w powiecie konińskim niż w powiatach tarnobrzeskim, płockim i puławskim.

Niektóre z wymienionych wyżej procesów społeczno-demograficznych łączone są czasem z tzw. społeczną ruchliwością pionową, polegającą na awansie bądź degradacji w stosunku do uprzednio zajmowanej pozycji społecznej. Uważa się niekiedy, że podjęcie niewykwalifikowanej pracy poza gospodarstwem przez rolnika jest dla niego awansem społecznym. W niniejszej pracy uważamy jednak za awans społeczny dopiero taką sytuację, kiedy podjęcie nowej pracy wiąże się ze zdobyciem zawodu wymagającego wyższych kwalifikacji albo określonego wykształcenia, przy równoczesnym usytuowaniu w ustabilizowanym środowisku, w którym nowa pozycja społeczna ma swoją wartość i w którym funkcjonują mechanizmy kontroli społecznej. W tym rozumieniu ruchliwość społeczną pionową łączymy z wymienionymi przez A. Rajkiewicza końcowymi procesami społeczno-demograficznymi dla zjawiska industrializacji — z procesami zdobywania i podnoszenia kwalifikacji oraz formowania się załóg w nowych zakładach pracy.

Ogólnie biorąc uwzględnione przez nas rejony intensywnie uprzemysławiane nie osiągnęły jeszcze stadium poważnego zaawansowania tych procesów. Dlatego skłonni jesteśmy sformułować hipotezę, że procesy charakterystyczne dla społecznej ruchliwości poziomej wywołują wzrost przestępczości, natomiast ruchliwość pionowa ujmowana jako masowy proces awansu społecznego pociągając za sobą powinna spaść przestępczości. Na tej podstawie sądzimy, że zwiększone nasilenie i wzrost przestępczości w 3 rejonach intensywnie uprzemysławianych (objętych niniejszym opracowaniem) są zjawiskiem przejściowym, związanym ze wzmoczoną społeczną ruchliwością poziomą i zapewne będą zanikać wraz z nasilaniem się procesu awansu społecznego ludności. Wiarogodność tej hipotezy zostanie częściowo sprawdzona w drugim rozdziale pracy, poświęconym analizie zależności pomiędzy dynamiką procesów społeczno-gospodarczych a dynamiką przestępczości w Polsce.

DYNAMIKA PROCESÓW SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH
A DYNAMIKA PRZESTĘPCZOŚCI

Niniejszy rozdział poświęcony jest analizie związków pomiędzy dynamiką wybranych zjawisk społeczno-gospodarczych, które zostaną bliżej scharakteryzowane, a dynamiką przestępczości w Polsce w latach 1958 — 1960 i 1964—1966. Pragniemy wyraźnie podkreślić, że interesować nas będzie wyłącznie ujęcie dynamiczne omawianych zjawisk, natomiast nie będziemy się zupełnie zajmować ich analizą w ujęciu statycznym (tzn. nie będziemy się zajmować związkiem pomiędzy nasileniem tych zjawisk). Takie ujęcie zagadnienia podyktowane zostało chęcią porównania wyników opracowania, dotyczącego przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych, z wynikami analizy będącej przedmiotem niniejszej części pracy, co ewentualnie pozwoliłoby na dokonanie nieco szerszej generalizacji wyprowadzonych wniosków. Ujęcie dynamiczne jest dla tego celu o tyle bardziej przydatne, że oddaje związki pomiędzy zjawiskami ulegającymi zmianie, które nazywać będziemy procesami, wyodrębnienie zaś pewnych procesów okazało się już korzystne dla próby wytłumaczenia zwiększonego nasilenia i wzrostu przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych.

Termin: procesy społeczno-gospodarcze, ma bardzo szeroki zakres pojęciowy. Jakkolwiek ze względu na dużą ilość wskaźników zjawisk gospodarczych, które wykorzystane zostały do analizy, zastosowanie tego terminu wydaje się całkowicie uzasadnione, to jednak najbardziej dla nas interesujący jest przede wszystkim związek pomiędzy dynamiką procesów industrializacji i urbanizacji a dynamiką przestępczości. Rozumienie pojęć industrializacji i urbanizacji przyjmujemy za prof. J. Szczepańskim¹⁶.

J. Szczepański konfrontuje pojęcie industrializacji z krzyżującymi się zeń pojęciami rozwoju ekonomicznego, wzrostu ekonomicznego, rewolucji przemysłowej, innowacji technicznej i postępu technicznego. Dla niniejszej pracy najważniejsze jest zdanie sobie sprawy z relacji pomiędzy trzema z wyżej wymienionych pojęć, a mianowicie rozwoju ekonomicznego, wzrostu ekonomicznego i industrializacji. Zostaną one kolejno omówione.

Rozwój ekonomiczny (gospodarczy) według J. Szczepańskiego jest „procesem podnoszenia dochodu na głowę uczestnika systemu gospodarki, w którym to zwiększenie dokonuje się przez inwestycje produkcyjne zmieniające strukturę systemu, połączone oczywiście z postępem technicznym i ulepszaniem organizowania pracy. Uzyskiwany wzrost wydajności pracy rozłożony jest na wszystkie dziedziny gospodarki i umożliwia inwestycje w coraz to nowych dziedzinach”¹⁷.

Przez wzrost ekonomiczny „będziemy rozumieli proces powiększania się wiel-

¹⁶ J. Szczepański: *Stać badań socjologicznych nad społecznymi procesami industrializacji*, „Siudia Socjologiczne”, 1967, nr 3 (14).

¹⁷ *Ibidem*, s. 9.

kości ekonomicznych, bez dokonujących się zmian w strukturze systemu i przy ustalonej wielkości i ustabilizowanych kanałach inwestycji, kiedy możemy z roku na rok ujmować statystycznie zmiany dochodu na głowę uczestników systemu. Wzrost występuje we wszystkich systemach rozwijających się, lecz inwestycje, które go powodują, mogą być ograniczone do istniejących już gałęzi gospodarki. Stąd mamy zjawisko wzrostu w krajach wysoko uprzemysłowionych, które osiągnęły już wysoki stan nasycenia, ograniczający możliwość wchłonięcia produkcji nowych inwestycji. Te systemy gospodarcze rosną, lecz wzrost ten nie pociąga za sobą zmian w ich strukturze [...]. Wzrost ekonomiczny może być osiągany niekoniecznie przez industrializację, lecz również przez rozwój rolnictwa, jak to wskazują przykłady Danii, Kanady, Australii i innych krajów¹⁸.

Industrializację J. Szczepański charakteryzuje następująco: „Nazwą «industrializacja» będziemy oznaczali ogół zjawisk i procesów związanych z rozwojem gospodarczym dokonującym się przez rozbudowę przemysłu, przez przejście od systemu gospodarczego opartego na rolnictwie do systemu gospodarczego, w którym zasadniczą rolę gra przemysł. Słowem — industrializacja jest przejściem od społeczeństwa rolniczego i tradycyjnego do społeczeństwa przemysłowego [...] A więc industrializacja polega na rozbudowie przemysłu w krajach, w których on dotychczas nie istniał lub był słabo rozwinięty, tzn. posiadał słabą i przestarzałą bazę techniczną, niską wydajność pracy, a zatem i niską stopę inwestycji, zwłaszcza inwestycji produkcyjnych”¹⁹.

W związku z powyższymi definicjami należy zwrócić uwagę na szeroki zakres pojęcia industrializacji. Obejmuje ono szereg procesów, wśród których rozwój przemysłu stanowi tylko jeden ze składników. Z tego względu konieczne będzie rozpatrzenie każdego z wyodrębnionych w toku analizy procesów z punktu widzenia jego przynależności do tak szeroko pojmowanego zjawiska industrializacji, dla którego ustalenie jednoznacznego wskaźnika nie wydaje się możliwe.

O pojęciu urbanizacji J. Szczepański pisze następująco: „Urbanizacja polega więc na wciąganiu nowej, napływającej do miasta ludności w obręb wpływów miejskiej kultury i miejskiego stylu życia oraz na promieniowaniu tej kultury na okolicę, na jej przenikaniu do tradycyjnych społeczności wiejskich i małomiasteczkowych. Statystycy są skłonni traktować jako urbanizację samo przenoszenie się ludności do miasta i traktować odsetek ludności mieszkającej w mieście jako indikator urbanizacji. Z punktu widzenia socjologicznego urbanizacja jest zjawiskiem kształtowania życia społecznego przez wzory wytworzone w wielkich miastach uprzemysłowionych, w których codzienne życie uległo daleko idącej technizacji”²⁰.

Nie udało się nam natrafić na żadną pozycję w polskim piśmiennictwie, która by szerzej traktowała o związku pomiędzy dynamiką procesów społeczno-gospodarczych a dynamiką przestępczości, ujmowanych jako zjawiska masowe. Wymienio-

---

¹⁸ *Ibidem*, s. 9—10.

¹⁹ *Ibidem*, s. 12.

²⁰ *Ibidem*, s. 47.

na już przez nas praca B. Maroszka ²¹ dotyczy wprawdzie związku pomiędzy zjawiskami ekonomicznymi a przestępczością, autor omawia jednak zagadnienie w ujęciu statycznym, dochodząc do wniosku, że przestępczość jest na ogół bardziej nasiloną w województwach silnie i średnio uprzemysłowionych, natomiast najniższe nasilenie przestępczości występuje w województwach o tradycyjnej strukturze rolniczej. J. Jasiński ²², omawiając różnice w nasileniu skazań w latach 1951 i 1962, stwierdza: „Współczynnik przestępczości w mieście w 1951 r. (14,7) był o 86% wyższy niż na wsi (8,0), w 1962 r. zaś w mieście (18,1) był większy niż na wsi (12,8) już tylko o 41 %. Ogólny wzrost nasilenia skazań, jaki miał miejsce w ostatnim 12-leciu, spowodowany został w większym stopniu przez jego zmiany na wsi niż w mieście” ²³. J. Jasiński tłumaczy to zjawisko postępującą urbanizacją wsi.

Przechodząc do omówienia posiadanego materiału zaznaczyć należy na wstępie, że zebrane materiały statystyczne dotyczą przestępczości i niektórych zjawisk społeczno-gospodarczych dla wszystkich województw. Dane dla miast wydzielonych na prawach województw, tzn. Warszawy, Łodzi, Poznania i Krakowa, połączono z danymi dla województw, na terenie których leżą, i w ten sposób uzyskano 17 jednostek statystycznych. Materiały dotyczące przestępczości uzyskano z Wydziału Statystyki Komendy Głównej MO²⁴, natomiast pozostałe czerpano wyłącznie z wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego ²⁵. W sumie analizą objęto 79 zmiennych, w tym 15 dotyczących przestępczości ²⁶ (dokładny wykaz zmiennych zamieszczono w tablicy 13). Za miernik dynamiki przyjęto procentowy wzrost bądź spadek wartości liczbowej zmiennej w latach 1964—1966 w stosunku do lat 1958 — 1960. Po obliczeniu odpowiednich procentów w ramach wszystkich zmiennych dla wszystkich województw i przyporządkowaniu każdemu województwu rangi w ramach każdej zmiennej (czyli uszeregowaniu województw w ramach każdej zmiennej według wielkości stopy procentowej — od największej do najmniejszej)

---

²¹ Maroszek, *op. cit.*

²² J. Jasiński: *Nasilenie przestępczości młodocianych i dorosłych w latach 1958—1962 na podstawie statystyki sądowej*, „Archiwum Kryminologii”, T. III, 1965.

²³ *Ibidem*, s. 340.

²⁴ Dane o przestępczości dotyczą przestępstw zameldowanych MO (bez umorzonych z braku cech przestępstwa). Kategoryzowanie przestępstw oparte zostało na następujących podstawach prawnych: zagarnięcia mienia społecznego — art. 1 § 1 i 2 lit. a oraz art. 2 § 1 i 2 lit. a ustawy z 18 VI 1959; włamania do obiektów uspołecznionych — art. 2 §2 lit. b ustawy z 18 VI 1959; kradzieże mienia prywatnego — art. 257 k.k.; włamania do obiektów prywatnych — art. 257 k.k.; rozboje i wymuszenia rozbójnicze — art. 3 ustawy z 18 VI 1959, art. 258, 259 i 261 k.k.; przestępstwa o charakterze chuligańskim — art. 127—133, 154, 156, 163, 237, 239, 250—252, 256, 263 k.k., dla lat 1958—1960 bez art. 250 i 251 k.k.; bardzo ciężkie i ciężkie uszkodzenia ciała — art. 235 i 236 k.k. (bez drogowych); bójki lub pobicia — art. 240 i 241 k.k.; zabójstwa — art. 225 k.k.; przestępstwa urzędnicze — art. 286—290 k.k.; fałszerstwa — art. 176, 185, 187—194 k.k., art. 13 m.k.k.; oszustwa — art. 264 k.k.; spekulacja — ustawa z 13 VI 1957; w przypadku usiawy z 18 VI 1959 dla okresu poprzedniego obowiązywały odpowiednie artykuły dekretu z 4 III 1953.

²⁵ Korzystano z następujących wydawnictw Głównego Urzędu Statystycznego: „Roczniki Statystyczne”, 1959, 1960, 1961, 1965, 1966, 1967; *Spożycie alkoholu w Polsce w latach 1960—1965 oraz porównania z niektórymi krajami*, Warszawa 1966; *Przekroje terenowe 1945—1965*, Warszawa 1967.

²⁶ Dane dotyczące liczby nieletnich skazanych zaczerpnięto z „Roczników Statystycznych”.

obliczono współczynniki korelacji rangowej Spearmana pomiędzy wszystkimi zmiennymi. Tak przygotowany materiał stał się przedmiotem dalszej analizy.

Należy obecnie wyjaśnić, według jakiego kryterium dobierano tzw. zmienne społeczno-gospodarcze. Miały być one wskaźnikami szeregu procesów, które według hipotez wstępnych powinny łączyć się z dynamiką przestępczości. Przede wszystkim chodziło o procesy uprzemysłowienia, rozwoju gospodarczego i urbanizacji. Uwzględniono również m.in. wskaźniki dynamiki spożycia alkoholu (sprzedaż alkoholu w handlu i gastronomii), przyjmując hipotezę, że dynamika tego zjawiska wiąże się z dynamiką pewnych typów przestępczości.

Z braku miejsca nie będziemy szczegółowo omawiać wskaźnikowych znaczeń poszczególnych zmiennych, ograniczając się tylko do pobieżnego scharakteryzowania ich według grup tematycznych.

a. Wskaźniki ekonomiczne, na które składają się dane o zatrudnieniu w gospodarce uspołecznionej i niektórych jej działach, następnie dane o wartości produkcji przemysłowej, o wielkości nakładów inwestycyjnych, rozbudowie infrastruktury itp., a także dane dotyczące rozwoju gospodarki rolnej.

b. Wskaźniki demograficzne, obejmujące dane o liczbie ludności ogółem i w wybranych kategoriach wieku, następnie dane o liczbie ludności w miastach różnej wielkości i o liczbie ludności wiejskiej, a także dane dotyczące ruchliwości przestrzennej ludności, przy czym obejmują one jedynie tzw. migrację stałą (zamel-dowania na pobyt stały), ponieważ nie udało się zebrać kompletu danych dotyczących migracji wahałkowej i okresowej.

c. Wskaźniki społeczno-kulturowe, obejmujące dane o poziomie wykształcenia zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej, o czytelnictwie prasy i książek, frekwencji w kinach, o liczbie abonentów radia i telewizji; włączono również do tej grupy dane o dynamice spożycia alkoholu.

d. Wskaźniki przestępczości, obejmujące dane o ogólnej liczbie przestępstw i 13 wyodrębnionych kategorii przestępstw (obejmują one około 70% ogólnej liczby przestępstw), a także dane o liczbie nieletnich skazanych.

Wykorzystane w niniejszej części pracy materiały dotyczące przestępczości przedstawione są w tablicach 10, 11 i 12. Tablica 10 prezentuje dane o przeciętnej liczbie przestępstw w Polsce i w poszczególnych województwach dla dwóch 3-letnich okresów, dla lat 1958 — 1960 i 1964—1966. Tablica 11 zawiera te same dane, ale w postaci współczynników nasilenia przestępstw na każde 10 tys. mieszkańców danego obszaru. Wreszcie tablica 12 prezentuje procentowy wzrost bądź spadek zarówno bezwzględnej liczby przestępstw, jak i współczynników. Ta ostatnia tabela ma szczególne znaczenie dla niniejszej pracy, interesować nas będzie bowiem dynamika przestępczości.

Jak wynika z tablicy 12, w latach 1964—1966 nastąpił w Polsce ogólny spadek liczby przestępstw w stosunku do lat 1958—1960. Nie będziemy się zajmowali ustaleniem, w jakim stopniu nastąpiło rzeczywiste zmniejszenie przestępczości, a w jakim jest ono np. skutkiem zmian ustawodawstwa, intensywności ścigania lub

sposobu prowadzenia statystyki w całym kraju. Interesować nas będzie jedynie, jak w poszczególnych województwach kształtuje się dynamika przestępczości w porównaniu z innymi województwami i czy wykazuje ona związek z dynamiką procesów społeczno-gospodarczych.

Zanim przejdziemy do omówienia zastosowanej metody analizy, materiału i jej wyników, chcielibyśmy — uprzedzając spodziewane zarzuty — wyjaśnić, dlaczego jako wskaźnikiem dynamiki przestępczości posłużono się procentowym wzrostem bądź spadkiem bezwzględnej liczby przestępstw, a nie współczynnika nasilenia przestępstw. Współczynniki korelacji rangowej pomiędzy obydwoma tymi ujęciami dynamiki są bardzo wysokie i dla poszczególnych kategorii przestępstw wynoszą: przestępstwa ogółem: ,96; zagarnięcia mienia społecznego: ,97; włamania do obiektów uspołecznionych: ,99; kradzieże mienia prywatnego: ,95; włamania do obiektów prywatnych: ,99; rozboje: ,99; przestępstwa o charakterze chuligańskim.: ,99; bardzo ciężkie i ciężkie uszkodzenia ciała: ,94; bójki lub pobicia: ,99; zabójstwa: ,98; przestępstwa urzędnicze: ,99; fałszerstwa: ,99; oszustwa: ,94; spekulacja: ,99²⁷. Tak wysokie współczynniki korelacji wskazują, że dla wyników analizy będącej przedmiotem niniejszej części pracy jest praktycznie obojętne, czy dynamika przestępczości dotyczy liczb bezwzględnych czy też współczynników nasilenia przestępczości²⁸.

Jak już powiedziano, punktem wyjściowym dla analizy materiału było obliczenie Współczynników korelacji rangowej pomiędzy uwzględnionymi zmiennymi. Tablica 14 zawiera korelacje na poziomie istotności co najmniej 0,05 między zmiennymi przestępczości a pozostałymi zmiennymi. Jak łatwo sprawdzić, prosta analiza korelacji nie prowadzi do sensownych wniosków, bowiem szczególnie silnie zaznaczające się zależności wydają się pozorne. W związku z tym zaznaczyła się konieczność zastosowania takiej metody opracowania materiału, która prowadziłaby do kompleksowego ujmowania związków pomiędzy zmiennymi, co pozwoliłoby ujawnić zależności pozorne lub pozorny brak zależności pomiędzy zmiennymi. Zdecydowano się na metodę opracowaną przez polskiego matematyka J. Perkala, nazwaną przez niego „wielowektorową metodą analizy zespołu cech”²⁹. Jest ona w przybliżeniu odpowiednikiem metody analizy wieloczynnikowej Thurstone’a³⁰, jednakże o wiele łatwiejsza pod względem rachunkowym, co zadecydowało o jej wyborze, bowiem autor niniejszej pracy nie miał możliwości korzystania z elektronicznej maszyny obliczeniowej.

Ponieważ metoda ta jest mało znana, przedstawimy jej główne elementy. Materiałem wyjściowym są współczynniki korelacji pomiędzy wszystkimi zmiennymi poddanymi analizie. Spośród nich wyodrębnią się zespoły zmiennych korelujących się ze sobą dodatnio. Dla osiągnięcia korelacji

²⁷ Dla N równego 17 współczynnik korelacji rangowej na poziomie istotności 0,05 wynosi 0,41, natomiast na poziomie, istotności 0,01 wynosi 0,58.

²⁸ Uwaga ta dotyczy również pozostałych zmiennych uwzględnionych w analizie.

²⁹ J. P e r k a l : *On the analysis of a set of characteristics*, „Zastosowania Matematyki”, T. V, 1960.

³⁰ L. L. T h u r s t o n e : *Multiple-factor analysis...*, Chicago 1947, a także J. Okoń: *Analiza czynnikowa w psychologii* Warszawa 1964.

dodatnich można odwracać kierunek niektórych zmiennych. Następnie dla każdej zmiennej, która weszła w skład danego zespołu, oblicza się średni współczynnik korelacji ze wszystkimi zmiennymi zespołu (przy czym uwzględniamy również korelację zmiennej z samą sobą $r = 1,00$). Średnia ta jest odpowiednikiem ładunku czynnikowego w metodzie Thurstone'a, czyli współczynnikiem korelacji danej zmiennej z danym wektorem (u Thurstone'a czynnikiem). Obliczone w ten sposób wartości wektorów dla wszystkich zespołów nazywamy wektorami pierwszego rzędu. Następnie w ramach każdego zespołu obliczamy reszty z korelacji pierwotnych i jeżeli występują dodatnie współczynniki, wyodrębniamy w sposób taki jak poprzednio podzespoły zmiennych. Dla każdego z podzespołów znowu obliczamy odpowiednie średnie, które dają wektory drugiego rzędu. Na tym Perkal urwał swą metodę, sygnalizując tylko, że istnieje możliwość obliczenia reszt z korelacji pomiędzy zmiennymi z różnych zespołów, co pozwoliłoby łączyć w podzespołach zmienne, które uprzednio znajdowały się w różnych zespołach. Na prośbę autora niniejszej pracy A. Szarkowski (pracownik Zakładu Metod Matematycznych Instytutu Socjologii UW) wypełnił tę lukę, wyprowadzając odpowiedni wzór:

$$R_{(w_{px_1}, w_{qx_2})} = \frac{r_{pq} + \bar{\delta} - \bar{\delta}_p - \bar{\delta}_q}{\sqrt{(1 + \bar{r}_1 - 2\bar{r}_p)(1 + \bar{r}_2 - 2\bar{r}_q)^2}}$$

gdzie: $R_{(w_{px_1}, w_{qx_2})}$ = reszta z korelacji pomiędzy zmienną p z zespołu x_1 a zmienną q z zespołu x_2 ; r_{pq} = korelacja pomiędzy zmiennymi p i q ; $\bar{\delta}$ = średnia wartość współczynnika korelacji pomiędzy zmiennymi zespołów x_1 i x_2 , $\bar{\delta}_q$ = średnia wartość współczynnika korelacji pomiędzy zmienną p z zespołu x_1 a wszystkimi zmiennymi zespołu x_2 , $\bar{\delta}_p$ = średnia wartość współczynnika korelacji pomiędzy zmienną q z zespołu x_2 a wszystkimi zmiennymi zespołu x_1 ; $\bar{r}_1$ = średnia wartość współczynnika korelacji z macierzy współczynników korelacji pomiędzy zmiennymi zespołu x_1 ; $\bar{r}_2$ = średnia wartość współczynnika korelacji z macierzy współczynników korelacji pomiędzy zmiennymi zespołu x_2 , $\bar{r}_p$ = średnia wartość współczynnika korelacji pomiędzy zmienną p z zespołu x_1 a wszystkimi zmiennymi tego zespołu (korelacja zmiennej z samą sobą = 1,00); $\bar{r}_q$ = średnia wartość współczynnika korelacji pomiędzy zmienną q z zespołu x_2 a wszystkimi zmiennymi tego zespołu (korelacja zmiennej z samą sobą = 1,00).

Piszący te słowa uzupełnił metodę, obliczając korelacje pomiędzy zmiennymi a wektorami zespołów i podzespołów, do których te zmienne nie weszły (średnia arytmetyczna z korelacji pomiędzy zmienną spoza zespołu a zmiennymi wchodzącymi do zespołu). W ten sposób powstała tabela 13, zawierająca wartości wszystkich wektorów dla wszystkich zmiennych (czyli korelacje wektorów ze wszystkimi zmiennymi). Należy tu dodać, że wektory nie są ortogonalne (u Thurstone'a są). Słabą stroną metody Perkala jest brak obiektywnego kryterium podziału zmiennych na zespoły w sytuacjach niejednoznacznych. Dla wyrównania tego braku w niniejszej pracy przy podziale zmiennych wychodzono od dendrytu³¹, następnie poprawiano podział przy pomocy diagramów Czekanowskiego³², a jeżeli jeszcze pojawiły się przypadki wątpliwe, stosowano kryterium, że zmienne wchodzi do zespołu, z którym wykazuje silniejsze korelacje, a w dalszej kolejności do większego zespołu zmiennych. Autor jest zdania, że udało mu się uzyskać zbliżony do optymalnego podział zmiennych na zespoły.

Zanim przystąpimy do omówienia wyników analizy wielu wektor owej, opiszemy przyjętą metodę interpretacji wektorów. Wektor jest to — mówiąc prostymi słowami — powstała dzięki zastosowanej metodzie matematycznej „hipotetyczna” zmienna, której ujawnienie się informuje o tym, że istnieje taka grupa zmiennych

³¹ J. Perkal: *Taksonomia wrocławska*, „Przegląd Antropologiczny”, nr 19, 1953, s. 82—96.

³² J. Czekanowski: *Zarys antropologii Polski*, „Lwów 1930.

one jakąś wspólną cechę. Zatem każdy wektor reprezentuje pewną liczbę zmiennych i ostatecznym efektem naszej analizy jest zastąpienie 79 zmiennych, od których wyszliśmy, 18 wektorami, czyli zmiennymi „hipotetycznymi”. Wektor, jak każda zmienna, przyjmuje dla każdego województwa wartość liczbową (na tym etapie analizy nam nie znaną, ale Perkal wskazał metodę ustalenia tej wartości w tzw. jednostkach znormalizowanych) i szereguje województwa według jej wielkości. Większa wartość wskaźnikowa wektorów niż pojedynczych zmiennych wyjściowych polega na tym, że: a) wektory ujawniają wspólne cechy pojedynczych wskaźników, b) pozwalają w wielu przypadkach wykryć pozorność zależności sugerowanych przez korelacje pomiędzy pojedynczymi wskaźnikami bądź też pozorny brak zależności.

Interpretując wektory, trzeba wyraźnie zdawać sobie sprawę, że w rzeczywistości oddają one pewien matematycznie uzasadniony sposób grupowania zmiennych. Chcąc jednak Wykorzystać wektory dla celów poznawczych, przyjmuje się założenie, że odzwierciedlają one pewne obiektywnie zachodzące procesy gospodarcze lub społeczne. Tak więc w dalszym ciągu pracy będziemy mówili już nie o wektorach, lecz o procesach. Charakter tych procesów będziemy określać poprzez opisanie korelacji pomiędzy wektorem (procesem) a zmiennymi wyjściowymi. Im silniej jakaś zmienna koreluje się z wektorem, tym lepiej charakteryzuje reprezentowany przez niego proces.

Jak już było powiedziane, w wyniku analizy wyodrębniono 18 procesów (wektorów), z których 10 zostało Wykorzystanych w niniejszej pracy ze względu na możliwość stosunkowo jednoznacznej ich interpretacji.

Omówione zostaną obecnie wyodrębnione procesy.

Proces 1 (w tablicy 13 reprezentuje go wektor m_1) Na zespół zmiennych społeczno-gospodarczych najsilniej go charakteryzujących składają się z jednej strony zmienne oddające ogólny wzrost liczby ludności, a szczególnie kategorii wieku 15—19 i 40—59 lat (czyli kategorie najmłodszą i najstarszą spośród uwzględnionych), z drugiej zaś strony wszystkie wskaźniki wzrostu produkcji rolnej. Jednocześnie wskaźniki dynamiki innych niż rolnictwo działów gospodarki narodowej nie wykazują związku z omawianym procesem. Nie zaznacza się również wyraźnie związek procesu ze wzrostem ludności miejskiej lub wiejskiej, wchodzi zatem w rachubę ogólny przyrost ludności, którego tempo zarówno w mieście, jak i na wsi jest zbliżone. Jednak cechujący proces szczególny wzrost liczby ludności w kategoriach wieku najmłodszej i najstarszej spośród uwzględnionych przypomina podany przez M. Pohoskiego opis piramidy wieku ludności w rejonach rolniczych, gdzie charakterystyczna jest liczna reprezentacja roczników najmłodszych i najstarszych przy ubytku środkowych³³. M. Pohoski tłumaczy to zjawisko odpływem ze wsi młodzieży wkraczającej w wiek produkcyjny.

Na podstawie powyższego możemy więc powiedzieć, że specyfiką omawianego

---

³³ M. Pohoski: *Migracje ze wsi do miast*, Warszawa 1963.

obecnie procesu (w porównaniu z innymi, o których będzie mowa dalej) jest ogólny szybki wzrost gęstości zaludnienia i produkcji rolnej przy stabilizacji pozostałych działów gospodarki. W objętym opracowaniem okresie pewna grupa województw zaznaczyła się wyraźnym wystąpieniem powyższego procesu.

Omawiany proces łączy się z wolniejszym spadkiem (w województwach, których dotyczy, w porównaniu z innymi województwami) przestępczości ogółem oraz następujących kategorii przestępstw: kradzieże mienia prywatnego, zagarnięcia mienia społecznego i bardzo ciężkie i ciężkie uszkodzenia ciała. Wydaje się, iż szybki wzrost liczby ludności, któremu poza rolnictwem nie towarzyszył na pewnych terenach odpowiednio szybki wzrost gospodarczy, stanowi czynnik mogący mieć niekorzystny wpływ na kształtowanie się przestępczości, przyczyniając się na tych terenach do wolniejszego spadku nasilenia przestępczości.

Proces 2. (wektor m_2). Na zespół zmiennych społeczno-gospodarczych najsilniej charakteryzujących ten proces składają się następujące zmienne (każdą z nich poprzedzono jej liczbą porządkową z tablicy 13, a w nawiasie podano współczynnik korelacji z wektorem): 29. Zatrudnienie poza rolnictwem i leśnictwem (,57); 64. Abonenci telewizji (,56); 27. Zatrudnienie w przemyśle (,53); 33. Zatrudnienie kobiet (,53); 28. Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej (,52); 48. Ludność na wsi (,51); 21. Nakłady inwestycyjne (,48); 35. Zatrudnieni z co najmniej średnim wykształceniem (,45); 58. Punkty sprzedaży detalicznej (,45); 57. Sprzedaż w uspołecznionym handlu detalicznym (,45); 34. Zatrudnieni z wyższym wykształceniem (,44); 30. Zatrudnienie w budownictwie (,44); 61. Przeciętne zarobki (,42); 45. Ludność w miastach poniżej 10 tys. mieszkańców (—,43).

Proces ten wykazuje silne powiązania ze wskaźnikami rozwoju wszystkich niemal działów gospodarki narodowej, w tym również przemysłu. Zwraca jednak uwagę wysoka korelacja ze wzrostem liczby ludności na wsi. Wydaje się ona zaskakująca, na ogół uważa się bowiem, że rozwój gospodarczy łączy się z przechodzeniem ludności wiejskiej do miast. Jednakże stwierdzona przez nas zależność znajduje potwierdzenie w opublikowanych ostatnio danych Głównego Urzędu Statystycznego, dotyczących roku 1966. Posłużymy się cytatem: „W stosunku do danych ze spisu 1960 r. ogólna liczba ludności wiejskiej [...] wzrosła o 369 tys., tj. o 2,4% [...]. Powyżej 5% przyrost ludności notują takie województwa uprzemysłowione, jak katowickie, krakowskie i opolskie, a także rzeszowskie. W związku z procesami wzrostu gospodarczego i rozwojem lokalnej sieci komunikacyjnej ludność wiejska tych województw znajduje zatrudnienie poza rolnictwem na miejscu lub w pobliżu — bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania”³⁴.

Warto również — wyprzedzając nieco dalsze wywody — zwrócić uwagę, że następny proces, związany właśnie ze wzrostem liczby ludności miejskiej, koreluje się z omawianym przez nas obecnie procesem. Oba procesy reprezentują zatem zjawiska o zbliżonym charakterze, jednakże każdy z nich wykazuje pewną specyfikę. W każdym

---

³⁴ *Ludność wiejska według pici, wieku oraz źródeł utrzymania*, Warszawa 1967 GUS, s. XI.

razie możemy w tym przypadku użyć nazwy: proces rozwoju gospodarczego województw.

Nie wykazuje on istotnego związku z dynamiką przestępczości. Zdecydowano się zatem na sformułowanie wniosku, że „tempo rozwoju gospodarczego danego województwa nie wykazuje związku z dynamiką przestępczości”. Należy jednak zwrócić uwagę, że występuje lekko zaznaczony związek pomiędzy omawianym procesem a wzrostem liczby nieletnich skazanych.

Proces 3 (wektor m_3). Najsilniej charakteryzuje go zespół następujących zmiennych społeczno-gospodarczych: 26. Ludność w miastach powyżej 10 tys. mieszkańców (,52); 40. Wolne miejsca pracy dla mężczyzn (,45); 71. Sprzedaż czasopism (,45); 47. Ludność w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców (,44); 39. Zatrudnieni w gospodarce uspołecznionej z niepełnym podstawowym wykształceniem (,42); 58. Punkty sprzedaży detalicznej (,42); 44. Ludność w miastach ogółem (,42); 18. Ludność w wieku 20—29 lat (—,49).

Silny związek procesu ze wszystkimi zmiennymi odzwierciedlającymi wzrost liczby ludności miejskiej wskazuje, że jest to proces przyrostu ludności miejskiej. Ponadto nie stwierdza się, aby przyrostowi ludności miejskiej towarzyszył szybszy wzrost lub wolniejszy spadek przestępstw zameldowanych. Występuje jedynie słaba korelacja ujemna z liczbą zabójstw i fałszerstw. Możemy zatem sformułować następujący wniosek: „tempo przyrostu ludności miejskiej danego województwa nie wykazuje istotnego związku z dynamiką przestępczości”.

Powyższy wniosek wymaga komentarza. W literaturze przedmiotu stwierdza się bowiem na ogół, że przyrost ludności miejskiej na danym obszarze wiąże się ze wzrostem przestępczości. Należy jednak zwrócić uwagę na polską specyfikę tego zjawiska. Podczas gdy na ogół w wielu krajach migracja do miast ma charakter żywiołowego procesu, w Polsce jest ona w dużym stopniu ograniczona oraz kontrolowana i polega głównie na napływie do miast fachowców potrzebnych gospodarce. Zatem obecnie w Polsce migracja do miast łączy się w dużej mierze z procesem społecznej ruchliwości pionowej, rozumianej jako awans, co zgodnie z hipotezą postawioną w pierwszej części niniejszej pracy nie ma związku ze wzrostem przestępczości. Natomiast w innych warunkach migracja do miast ludności wiejskiej o charakterze prostej siły roboczej ma, naszym zdaniem, charakter ruchliwości poziomej i zgodnie z hipotezą powinna wiązać się ze wzrostem przestępczości.

Proces 4 (wektor m_6) jest najsilniej charakteryzowany przez następujący zespół zmiennych: 66. Spożycie alkoholu ogółem (,75); 67. Spożycie wódek czystych i gatunkowych (,72); 16. Ludność ogółem (,50); 60. Uspołecznione zakłady gastronomiczne (,47); 20. Ludność w wieku 40—59 lat (,44); 59. Sprzedaż w uspołecznionych zakładach gastronomicznych (,42); 76. Odpływ ludności (—,47).

Najbardziej charakterystyczny dla tego procesu jest ogólny wzrost spożycia alkoholu, dlatego użyto nazwy: proces wzrostu spożycia alkoholu. Proces ten nie wykazuje korelacji z przestępczością, toteż możemy przyjąć, że stwierdzamy następujący fakt: tempo wzrostu spożycia alkoholu w danym województwie nie

wykazuje związku z dynamiką przestępczości. Nie wyklucza to oczywiście możliwości, że w ujęciu statycznym związek taki istnieje.

*
*   *
*

Przejdziemy obecnie do omówienia procesów, o których istnieniu wnioskujemy na podstawie wyodrębnienia tzw. wektorów drugiego rzędu. Wskazują one te wspólne cechy zmiennych, które zaznaczyły się dopiero po ujawnieniu pewnego zasobu wspólnych cech w wektorach pierwszego rzędu. Wektory drugiego rzędu wyodrębnione zostały na podstawie reszt korelacyjnych z korelacji pierwotnych pomiędzy zmiennymi. Można je uznać za czynniki obniżające korelacje w ramach zespołów pierwszego rzędu i interpretować jako procesy, które nie zaznaczają się dostatecznie silnie, aby znalazły wyraz w wektorach poprzednio omówionych.

Proces 5 (wektor m_8). Spośród zmiennych społeczno-gospodarczych proces ten najmocniej charakteryzują następujące: 49. Zatrudnienie w uspołecznionym rolnictwie (,39); 41. Wolne miejsca pracy dla kobiet (,38); 39. Zatrudnieni w gospodarce uspołecznionej z niepełnym podstawowym wykształceniem (,37); 37. Zatrudnieni w gospodarce uspołecznionej z niepełnym średnim wykształceniem (,32); 38. Zatrudnieni w gospodarce uspołecznionej z podstawowym wykształceniem (,29); 40. Wolne miejsca pracy dla mężczyzn (,25); 47. Ludność w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców (—,40).

Proces ten zatem charakteryzuje się głównie wzrostem liczby zatrudnionych w najniższych kategoriach wykształcenia. Dodatnia korelacja ze zmienną: „zatrudnieni w uspołecznionym rolnictwie” (PGR-y), i ujemna z: „ludność w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców”, zdawałyby się wskazywać na jakiś związek procesu z problematyką wiejską, jednakże neutralność pozostałych wskaźników urbanizacji i rolniczych przeczy temu rozumowaniu. Niewątpliwym pozostaje więc tylko jeden fakt: wzrasta zatrudnienie pracowników w najniższych kategoriach wykształcenia. Ponieważ nie towarzyszy temu ogólny wzrost zatrudnienia w gospodarce uspołecznionej, można więc sądzić, że następuje zachwianie równowagi w strukturze zatrudnienia. Za takim wnioskiem przemawia również zwiększenie się liczby wolnych miejsc pracy, co świadczy o niedoborze pewnych kategorii pracowniczych. Należy sądzić, że zachwianie struktury zatrudnienia ma jakieś głębsze podłoże, jest odbiciem podobnego zjawiska w strukturze społecznej.

Na podstawie tego, co zostało wyżej powiedziane, można przyjąć, że omawiany obecnie proces charakteryzuje się głównie wzrostem wśród ogółu zatrudnionych pracowników o najniższym poziomie wykształcenia. Zwróćmy uwagę, że proces ten ma zbliżony charakter do omówionego w pierwszym rozdziale pracy, charakterystycznego dla przyspieszonej industrializacji procesu ruchliwości pracowniczej.

Bardzo wyraźny związek z procesem wykazuje kilka kategorii przestępstw, a mianowicie: 1. Przestępstwa ogółem (,48); 3. Zagarnięcia mienia społecznego (,46); 5. Przestępstwa o charakterze chuliżańskim (,40); 15. Nietelni skazani

(,40); 2. Kradzieże mienia prywatnego (,35). Można więc powiedzieć, że im szybszy jest w danym województwie wzrost wśród ogółu zatrudnionych pracowników o najniższym poziomie wykształcenia, tym wolniej maleje ogólna przestępczość, zagarnięcia mienia społecznego, kradzieże mienia prywatnego i tym szybciej wzrasta liczba przestępstw o charakterze chuligańskim oraz liczba nieletnich skazanych.

Proces 6 (wektor m_n) najlepiej określają 3 zmienne: 48. Ludność na wsi (,46); 50. Plony czterech zbóż z 1 ha (,45); 49. Zatrudnienie w uspołecznionym rolnictwie (—,43).

Zdecydowany wzrost ludności wiejskiej i zwiększenie plonów oraz spadek liczby zatrudnionych w uspołecznionym rolnictwie (zmienna ta dotyczy przede wszystkim pracowników państwowych gospodarstw rolnych) pozwalają stwierdzić, że mamy do czynienia z procesem wzrostu tradycyjnej gospodarki rolnej. Proces ten wykazuje jedynie słabą korelację ze wzrostem liczby rozbojów. Możemy zatem powiedzieć, że tempo wzrostu tradycyjnej gospodarki rolnej nie wykazuje wyraźnego związku z dynamiką przestępczości.

Proces 7 (wektor m_{12}) charakteryzuje zespół czterech zmiennych: 29. Zatrudnienie poza rolnictwem i leśnictwem (,58); 27. Zatrudnienie w przemyśle (,53); 28. Zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej (,49); 26. Produkcja globalna przemysłu (,47).

Silny związek ze wskaźnikami uprzemysłowienia przy braku korelacji z zasadniczymi wskaźnikami urbanizacji, za jakie uważa się dane dotyczące liczby ludności miejskiej, upoważnia do uznania, że jest to proces wzrostu uprzemysłowienia. Korelacje z niektórymi wskaźnikami urbanizacji świadczyć mogą jedynie o tym, że faktyczny proces wzrostu uprzemysłowienia nie może zachodzić w izolacji do kontekstu materialnych i kulturowych zjawisk urbanizacji.

Omawiany proces nie wykazuje korelacji z dynamiką przestępczości, możemy więc powiedzieć, że tempo wzrostu uprzemysłowienia danego województwa nie wykazuje związku z dynamiką przestępczości.

Proces 8 (wektor m_{13}) najsilniej określają 3 zmienne: 21. Nakłady inwestycyjne w gospodarce uspołecznionej (,48); 30. Zatrudnienie w budownictwie (,45); 31. Zatrudnienie w transporcie i łączności (—,42). Nie popełnimy chyba błędu używając w tym przypadku nazwy: proces wzrostu inwestycji i budownictwa.

Z procesem wykazują zdecydowany związek: 10. Włamania do obiektów uspołecznionych (,49); 12. Przestępstwa urzędnicze (,43). Możemy więc powiedzieć, że im szybciej w danym województwie wzrasta tempo inwestycji i budownictwa, tym szybciej wzrasta liczba włamań do obiektów uspołecznionych i tym wolniej spada liczba przestępstw urzędniczych, dynamika pozostałych zaś kategorii przestępstw nie wykazuje związku z omawianym procesem.

Proces 9 (wektor m_{14}). Najsilniej określają ten proces następujące zmienne: 51. Produkcja towarowa rolnictwa (,61); 66. Spożycie alkoholu ogółem (,56); Bydło na 100 ha użytków rolnych (,54); 59. Sprzedaż w uspołecznionych zakładach

gastronomicznych (,48); Abonenci telewizji (,45); 53. Trzoda chlewna na 100 użytkowników rolnych (,40).

Ze względu na obecność na czołowych miejscach w powyższym zestawieniu zmiennych będących wskaźnikami wzrostu intensywnej gospodarki rolnej zastosowano nazwę: proces wzrostu intensywnej gospodarki rolnej. Pozostałe zmienne figurujące w zestawieniu zdają się wskazywać na wzrost zamożności. Proces nie wykazuje istotnych korelacji z przestępczością. Możemy więc powiedzieć, że tempo wzrostu intensywnej gospodarki rolnej w danym województwie nie wykazuje związku z dynamiką przestępczości.

Proces 10 (wektor m_{16}) charakteryzują zmienne: 24. Kubatura budynków oddanych do użytku (,47); 75. Napływ ludności (—,66); 77. Suma napływu i odpływu ludności (—,62); 76. Odpływ ludności (—,48).

Najbardziej charakterystyczne dla tego procesu są jego ujemne korelacje ze zmiennymi będącymi wskaźnikami ruchliwości przestrzennej ludności. Dlatego w tym przypadku użyto nazwy: proces malejącej dynamiki ruchliwości przestrzennej. Proces nie wykazuje istotnego związku z dynamiką przestępczości.

WYNIKI I WNIOSKI

Jako zasadniczy cel niniejszej pracy wysunęliśmy zbadanie zależności pomiędzy dynamiką niektórych procesów gospodarczych i społecznych — w tym głównie industrializacji i urbanizacji — a dynamiką przestępczości. Dotychczasowe prace na temat związku pomiędzy zjawiskami gospodarczymi a przestępczością dotyczyły ujęcia statycznego. Stwierdzano na ogół, że większe nasilenie przestępczości występuje na terenach bardziej uprzemysłowionych, rozwiniętych gospodarczo bądź zurbanizowanych, natomiast na terenach zacofanych gospodarczo nasilenie przestępczości jest mniejsze. Jednakże dla pełniejszego obrazu związku pomiędzy wymienionymi zjawiskami potrzebna jest również analiza zależności w ujęciu dynamicznym, dzięki której można by stwierdzić, czy również szybszemu tempu rozwoju gospodarczego na danych terenach towarzyszy szybszy wzrost przestępczości (w porównaniu z terenami o wolniejszym tempie rozwoju gospodarczego). W drugim rozdziale niniejszej pracy dokonano analizy w takim właśnie ujęciu. W rezultacie zastosowanej metody statystycznej (będącej odmianą tzw. analizy czynnikowej) doszliśmy do wyników; które, jak sądzimy, wyodrębniają główne procesy gospodarcze i społeczne, „kryjące się” za całością wykorzystanych przez nas zmiennych, i umożliwiają poznanie związków pomiędzy dynamiką tych procesów a dynamiką przestępczości na terenie wszystkich województw w Polsce.

Należy wyraźnie podkreślić, że dokonana analiza dotyczyła ilościowych zmian uwzględnionych wskaźników pomiędzy dwoma okresami: lata 1958 — 1960 i 1964 — 1966; ostatni okres cechuje spadek liczby przestępstw. Średkowe dla wymienionych

przedziałów czasowych są lata 1959 i 1965, zatem odstęp czasu pomiędzy kolejnymi „pomiarami” wynosił przeciętnie 7 lat.

1. Przede wszystkim wymienimy 3 zasadnicze — z punktu widzenia problematyki industrializacji i urbanizacji — procesy, które w świetle przeprowadzonej analizy nie wykazują istotnego związku z dynamiką przestępczości.

a. Tempo rozwoju gospodarczego województw. Warto jednak zwrócić uwagę, że występuje związek tego procesu ze wzrostem liczby nieletnich skazanych (patrz wektor m_2).

b. Tempo wzrostu uprzemysłowienia województw (patrz wektor m_{12}),

c. Tempo przyrostu ludności miejskiej województw (patrz wektor m_3). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że ostatnio w Polsce — w przeciwieństwie do wielu innych krajów — migracja do miast jest w dużym stopniu ograniczona i kontrolowana i polega w dużej mierze na napływie do miast fachowców potrzebnych gospodarce.

Z kolei wymienimy 3 procesy społeczno-gospodarcze wykazujące związek z dynamiką przestępczości.

d. Zaznaczający się wyraźnie w niektórych województwach proces, charakteryzujący się ogólnym szybkim wzrostem gęstości zaludnienia (w miastach oraz na wsi) a także ogólnym wzrostem produkcji rolnej przy stabilizacji pozostałych działów gospodarki, wiąże się z wolniejszym spadkiem — niż w innych województwach — ogólnej przestępczości, kradzieży mienia prywatnego, zagarnięć mienia społecznego oraz ciężkich i bardzo ciężkich uszkodzeń ciała (patrz wektor m_1). Wydaje się, iż szybki wzrost liczby ludności, któremu poza rolnictwem nie towarzyszył na pewnych terenach odpowiednio szybki wzrost gospodarczy, stanowi czynnik mogący mieć niekorzystny wpływ na kształtowanie się przestępczości, przyczyniając się na tych terenach do wolniejszego spadku nasilenia przestępczości.

e. Zaznaczający się tylko w niektórych województwach proces, w którym występuje wzrost wśród ogółu zatrudnionych pracowników o najniższym poziomie wykształcenia, wiąże się z wolniejszym spadkiem (w porównaniu z innymi województwami) ogólnej liczby przestępstw, zagarnięć mienia społecznego, kradzieży mienia prywatnego i z szybszym wzrostem przestępstw o charakterze chuligańskim, a także liczby nieletnich skazanych (patrz wektor m_2). Należy zwrócić uwagę, że proces ten ma zbliżony charakter do omawianego w pierwszym rozdziale pracy, typowego dla przyśpieszonej industrializacji, procesu ruchliwości pracowniczej, objawiającego się m.in. w postaci wzmożonej fluktuacji załóg w zakładach pracy.

f. Tempo wzrostu inwestycji i budownictwa w województwach wykazuje istotny związek z szybszym wzrostem liczby włamań do obiektów uspołecznionych i z wolniejszym spadkiem liczby przestępstw urzędniczych (patrz wektor m_{13}).

2. Wymieniliśmy najważniejsze, naszym zdaniem, procesy społeczne i gospodarcze, wyodrębnione w wyniku analizy materiału, i omówiliśmy ich związek z dynamiką przestępczości. Przede wszystkim zwraca uwagę, że w objętym opracowaniem okresie w poszczególnych województwach takie procesy, jak rozwój gospodarczy, wzrost uprzemysłowienia i przyrost ludności miejskiej, nie wykazują istotnego związku

z dynamiką przestępczości. Podważa to rozpowszechnione poglądy, że istnieje ścisły związek pomiędzy wymienionymi procesami gospodarczymi a przestępczością. Końcowe wnioski z dokonanej przez nas analizy znajdują potwierdzenie w niewątpliwym fakcie, iż w najbardziej uprzemysłowionym i zurbanizowanym województwie w Polsce, jakim jest województwo katowickie, nastąpił największy w omawianym okresie spadek nasilenia przestępczości spośród wszystkich województw (patrz tablica 12), a także nasilenie przestępczości w woj. katowickim w latach 1964—1966 było znacznie niższe od przeciętnego w całym kraju (patrz tablica 11).

Można zatem sądzić, że nie ma stałej zależności pomiędzy dynamiką takich procesów, jak rozwój gospodarczy, wzrost uprzemysłowienia i przyrost ludności miejskiej, a dynamiką przestępczości. Jeżeli w niektórych badaniach dotyczących ujęcia statycznego stwierdza się większe nasilenie przestępczości na terenach rozwiniętych gospodarczo, to jest ono prawdopodobnie wywołane przez jakieś czynniki, nie wyodrębnione w wyniku badań.

Na podstawie wniosków wymienionych powyżej (punkty e i f) sądzimy, że jednym z takich czynników jest społeczna ruchliwość pozioma, osłabiająca więź jednostek ludzkich z dotychczasowymi ich środowiskami i ograniczająca możliwości kontroli społecznej nad tymi jednostkami. Przypomnimy, że pkt e dotyczył procesu charakteryzującego się m.in. wzmoczoną fluktuacją załóg w zakładach pracy, natomiast pkt f dotyczył procesu wzrostu tempa inwestycji i budownictwa, przy czym wiadomo, że budownictwo grupuje mało ustabilizowane kategorie pracownicze. Jednocześnie oba wymienione procesy wykazują istotne statystycznie powiązania z dynamiką przestępczości.

3. Powyższe uwagi potwierdzają wnioski z pierwszego rozdziału niniejszej pracy, gdzie stwierdzono, że zwiększone nasilenie i wzrost przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych pozostają w związku z procesami społeczno-demograficznymi charakterystycznymi dla społecznej ruchliwości poziomej. Te procesy demograficzne, z którymi wiąże się wzmoczona społeczna ruchliwość pozioma, polegająca na migracjach ludności lub częstych zmianach miejsc pracy, występują na ogół ze szczególnym nasileniem w początkowej fazie szybkiej industrializacji, obejmującej etap budowy obiektów przemysłowych oraz etap rozpoczęcia rozruchu nowych zakładów przemysłowych. Spośród 4 objętych opracowaniem powiatów intensywnie uprzemysławianych, znajdujących się w latach 1964—1966 na jednym z powyższych etapów, w trzech, a mianowicie tarnobrzeskim, płockim i puławskim, nasilenie przestępczości było znacznie większe niż na terenach z nimi porównywanych. Najwyższy współczynnik nasilenia ogólnej przestępczości na 10 tys. mieszkańców stwierdzono w powiecie tarnobrzeskim — 173,2, podczas gdy w województwie rzeszowskim wynosił on 103,4; dla powiatu płockiego i województwa warszawskiego odpowiednie współczynniki wynosiły 148,7 i 116,5, a dla powiatu puławskiego i woj. lubelskiego — 138,1 i 90,6. Szczególnie dużą różnicę pomiędzy trzema wymienionymi powiatami uprzemysławianymi a województwami, na terenie których one leżą, stwierdzono w nasileniu zagarnięć mienia społecznego. Dla tej kategorii

przestępstw współczynnik w powiecie tarnobrzesckim wynosił 40,5, a w województwie rzeszowskim 23,2; w powiecie plockim — 39,1, podczas gdy w województwie warszawskim — 15,5; w powiecie puławskim 32,1, natomiast w województwie lubelskim — 19,0. Wyraźna różnica pomiędzy trzema wymienionymi powiatami intensywnie uprzemysławianymi a województwami, na terenie których leżą te powiaty, zaznaczyła się również w nasileniu rozbojów, przestępstw urzędniczych, bardzo ciężkich i ciężkich uszkodzeń ciała, włamań do obiektów społecznych oraz kradzieży mienia prywatnego.

Biorąc pod uwagę dynamikę przestępczości w latach 1958 — 1960 i 1964—1966 stwierdzono, że w powiatach: tarnobrzesckim, plockim i puławskim nastąpił w tym okresie zdecydowany wzrost nasilenia przestępczości, przy równoczesnym jego spadku w województwach, na terenie których leżą te powiaty. Najszybszy wzrost ogólnej przestępczości zanotowano w powiecie plockim (o 34,7%), przy równoczesnym spadku w województwie warszawskim o 3,5 %. Dla pozostałych powiatów uprzemysławianych i województw odpowiednie dane wynosiły: w powiecie puławskim (+27,6%), a w woj. lubelskim (—27,5%); w pow. tarnobrzesckim (+22,4%), podczas gdy w woj. rzeszowskim (—15,0%). W 3 wymienionych powiatach uprzemysławianych stwierdzono szczególnie duży procentowy wzrost nasilenia rozbojów, przestępstw przeciwko mieniu społecznemu, a także kradzieży mienia prywatnego.

Odmienne kształtowały się nasilenie i dynamika przestępczości w powiecie konińskim, również zaliczonym do rejonów intensywnie uprzemysławianych. W obu objętych opracowaniem okresach, a więc w latach 1958 — 1960 oraz 1964—1966, ogólne nasilenie przestępczości w powiecie konińskim (dla odpowiednich okresów współczynniki wynosiły 103,6 i 96,3) było mniejsze niż w województwie poznańskim (współczynniki 107,9 i 102,4). W ujęciu dynamicznym wyraża się to spadkiem nasilenia przestępczości w powiecie konińskim o 7,1 %, natomiast w województwie poznańskim o 5,1 %. Zjawisko to wydaje się łączyć z faktem, że nasilenie i dynamika procesów społeczno-demograficznych, związanych ze społeczną ruchliwością poziomą, były w powiecie konińskim znacznie mniejsze niż w pozostałych 3 powiatach intensywnie uprzemysławianych, i zarówno w latach 1958 — 1960, jak i w latach 1964—1966 nie odbiegały w zasadzie od poziomu cechującego województwo, na terenie których leżą powiaty uprzemysławiane.

Zatem w 3 powiatach, których przyśpieszona industrializacja łączyła się z wyraźnie wzmocnionym procesem społecznej ruchliwości poziomej, wystąpiło również wyraźnie zwiększone nasilenie przestępczości, zarówno w ujęciu statycznym, jak i dynamicznym, natomiast w powiecie konińskim, którego intensywna industrializacja przebiegała bez przejawów wzmoczonej społecznej ruchliwości poziomej, nie wystąpiło zwiększone nasilenie przestępczości.

W zakończeniu pierwszego rozdziału pracy sformułowano również hipotezę, że zwiększone nasilenie i wzrost przestępczości w rejonach intensywnie uprzemysławianych są zjawiskiem przejściowym i będą zanikać wraz z nasilaniem się procesów zdobywania i podnoszenia kwalifikacji przez zatrudnionych w gospodarce uspołecz-

nionej oraz formowania się załóg w nowych zakładach pracy. Procesy te łączyliśmy z masowym awansem społecznym, związanym z kształtowaniem się nowych środowisk z normalnie funkcjonującą kontrolą społeczną. Masowy awans społeczny uznaliśmy za charakterystyczny dla zaawansowanego stadium industrializacji, objawiającego się przez znaczne zwiększenie zatrudnienia w przemyśle, podczas gdy poprzednie stadia cechowały wzmożone inwestycje i zatrudnienie w budownictwie. Omawiana hipoteza wydaje się prawdopodobna, bowiem, jak wynika z analizy przeprowadzonej w drugim rozdziale pracy, proces wzrostu uprzemysłowienia województw, którego głównym wskaźnikiem jest wzrost zatrudnienia w przemyśle, nie wykazuje korelacji z dynamiką przestępczości.

Tablica 13. Analiza zespołu cech. Wartości wektorów

Zmienne*	Wektory I rzędu							Wektory II rzędu										
	m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀	m ₁₁	m ₁₂	m ₁₃	m ₁₄	m ₁₅	m ₁₆	m ₁₇	m ₁₈
1.	,55	,12	,05	—,09	,16	,18	,02	,48	—,12	—,17	—,28	,06	—,08	—,25	,04	—,10	,04	—,16
2.	,51	,15	—,09	,04	,04	,18	,06	,35	—,35	—,06	—,10	,23	—,02	—,31	—,13	—,21	,17	—,01
3.	,48	,13	—,01	—,06	,23	,11	—,07	,46	—,08	—,21	—,24	—,02	—,03	—,16	—,22	—,08	—,16	—,07
4.	,42	—,04	,06	—,15	,05	,11	—,29	,31	—,03	—,31	—,00	—,17	,15	—,15	—,17	—,05	,07	,11
5.	,30	—,01	—,02	—,00	,07	—,06	,02	,40	—,20	,12	—,16	,03	—,23	—,31	,12	—,02	—,13	—,25
6.	,00	—,29	—,35	,11	,05	,23	—,23	—,27	,16	,20	,04	,22	,10	—,03	,32	—,35	—,12	—,20
7.	—,14	—,13	—,36	—,01	—,04	—,13	,38	—,02	,14	,18	—,33	—,10	—,21	,05	,05	,08	—,07	,10
8..	,05	—,17	—,11	—,34	,07	—,14	—,05	,23	—,27	—,12	,15	—,03	,37	—,15	—,10	,04	—,20	—,00
9.	,03	,10	—,15	,29	,04	—,02	,10	—,04	—,06	,00	,37	,03	,16	—,15	,02	—,31	,13	—,12
10.	,07	,24	,03	,42	,02	—,23	—,19	,01	—,11	—,24	,31	,23	,49	—,10	,00	,09	—,47	—,15
11.	,01	,15	—,03	,47	,19	—,17	—,13	,11	—,00	—,27	—,00	,21	,35	,15	—,25	—,21	—,02	—,09
12.	,19	,06	—,15	—,03	,55	,18	—,14	,15	,01	—,24	,06	—,11	,43	—,13	—,12	—,09	—,08	,08
13.	,01	—,12	—,10	—,09	,51	,10	,14	,34	—,10	,11	—,20	—,24	—,17	—,07	—,09	—,01	,04	—,09
14.	—,05	,15	—,08	,18	,06	,03	,67	,13	—,14	,22	—,19	,25	—,02	—,25	,48	—,10	—,13	—,55
15.	,22	,37	,20	—,10	,15	,16	,28	,40	,02	—,15	—,17	—,14	—,19	—,23	—,24	,11	,24	—,18
16.	,61	,12	,09	—,21	—,07	,50	—,20	—,25	,35	—,16	,24	—,07	,16	—,10	—,11	—,17	,18	,13
17.	,46	,28	,00	,25	—,13	,29	,17	—,09	—,20	,43	—,09	,29	—,02	—,10	,24	—,08	—,17	—,29
18.	—,31	—,14	—,49	,11	,19	—,22	—,06	,16	—,32	—,14	,00	,22	—,02	,06	—,23	—,05	,23	,23
19.	,19	,00	,13	—,44	,04	—,23	—,24	—,09	,09	—,41	,11	,15	,02	,13	—,08	—,11	,17	,40
20.	,50	—,02	,04	—,11	—,19	,44	,03	—,20	,14	,36	,14	—,01	—,15	—,18	,13	—,16	,06	—,22
21.	,18	,48	,11	,19	,01	,04	,14	—,09	—,17	—,07	,27	—,05	,48	,08	—,04	,03	—,19	,11
22.	—,33	,07	,06	—,11	—,17	—,05	,04	—,29	,11	—,15	,07	—,10	—,02	,38	—,06	,38	—,08	,34
23.	—,58	,05	—,02	,26	,19	—,34	,10	,17	—,46	,05	—,13	,36	—,01	,13	—,13	,10	,19	—,05
24.	—,06	,39	,06	,24	—,09	—,16	,36	,01	—,07	,07	—,24	—,18	,07	,22	—,23	,47	—,18	,11
25.	,17	,29	—,17	,10	,03	,27	,25	—,03	,18	,26	—,08	—,18	—,06	—,21	—,06	,03	—,01	—,15
26.	,07	,27	,35	,31	,15	—,04	—,35	,07	—,10	,13	—,13	,47	,02	—,26	,11	—,21	—,14	—,26
27.	,25	,53	,26	,21	,03	,17	—,02	,08	—,25	—,08	,25	,53	—,01	—,19	,14	—,05	—,18	—,22

Zmienne*	Wektory I rzędu							Wektory II rzędu										
	m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀	m ₁₁	m ₁₂	m ₁₃	m ₁₄	m ₁₅	m ₁₆	m ₁₇	m ₁₈
28.	—,03	,52	,23	,38	,18	,08	,05	,14		,19	—28	,49	—,16	—,10	,03	—,21	,24	—,33
29.	,14	,57	,22	,37	,13	,16	,01	—,14	—,20	,10	,06	,58	,09	,12	,14	—,22	—,04	—,25
30.	,29	,44	,02	,21	,05	,20	,12	—,16	,01	—,15	,15	—,14	,45	,24	,09	—,14	—,07	,13
31.	—,32	,12	,06	—,02	,39	,12	,06	—,22	,05	,30	—,02	—,08	—,42	,09	—,04	,13	,30	,10
32.	,28	,03	,01	—,04	—,12	,58	—,12	,08	—20	,10	,14	,35	,05	—,40	,12	—,09	—,26	,00
33.	,22	,53	,34	,32	—,05	,21	,11	—,16	,00	,29	—,10	,16	,03	—,00	,36	,01	—,19	—,26
34.	,29	,44	,22	,08	—,09	,11	,05	—,06	,31	—,07	—,18	—,20	—,08	,09	—,20	,15	—,13	,26
35.	,09	,45	,07	,03	,31	,28	,25	,04	,14	—,04	—,11	—,25	—,19	,09	—,18	—,29	,69	,17
36.	,04	,35	,03	—,05	,30	,37	,30	,08	,10	—00	—,06	—,28	—25	,03	—,18	—,27	,73	,07
37.	,42	—,03	—,02	—,05	—,07	,07	—,01	,32	—,25	—,16	,07	—,11	,09	,08	—,29	—,08	,09	,07
38.	—,05	,22	,33	,33	,02	—,08	,10	,29	—,04	,03	—,24	,04	—,36	—,07	,14	,17	,07	—,34
39.	,06	—,08	,42	,00	,18	—,12	—,29	,37	—,04	—,02	—,07	,03	—,07	—,21	,11	—,32	—,02	—,39
40.	,04	,27	,45	,04	—,00	—,27	,03	,25	—,35	—,18	—,03	,08	,10	,11	—,30	,24	—,03	,33
41.	,11	,33	,06	,04	,18	—,14	—,07	,37	—,18	—,29	,10	,14	—,03	—,26	—,37	—,05	,03	,17
42.	—,55	—,08	—,16	,19	,10	—,24	,25	,14	—,47	,11	,12	,17	,11	,19	—,25	,09	,05	—,31
43.	—,02	—,07	—,35	,13	,13	,27	,09	,03	—,12	,20	,06	,15	,02	—,00	,20	—,07	—,08	—,52
44.	,13	,02	,42	—,06	,11	,27	—16	—,01	,34	,12	—,15	—,25	,07	—13	,05	—,22	,13	—,30
45.	—,10	—,43	—,21	—33	—,05	,01	—,01	,00	,06	—,19	,11	—,16	,12	—,00	—,47	,15	,28	,09
46.	,28	,36	,52	,08	—,11	,21	,01	—,27	,19	,10	,01	,05	—,06	,23	,58	—,06	—,17	—,08
47.	,26	,16	,44	,08	—,18	—,05	—,25	—,40	—,00	,07	,09	—,11	,37	,33	,05	,08	—27	,08
48.	,33	,51	,13	,05	—,07	,05	,13	—,02	—18	—,26	,46	,00	,15	,12	—,11	,05	—,12	,23
49.	—,56	—,21	—,13	,14	,20	—,31	—,02	,39	—,10	—00	—,43	,15	—,31	—,20	—,07	—,14	,14	—,06
50.	,36	,16	—04	—,15	—,23	,17	—,07	—07	—,24	—06	,45	,15	—,08	—,09	—,20	,15	—,01	,25
51.	,59	,32	,23	,03	—,10	,31	,12	—,20	,40	—05	—,18	,02	—,06	,61	,12	,10	,05	,06
52.	,62	,27	,17	—,04	—,16	,36	,18	—30	,01	,00	,06	—,00	,21	,54	,09	,19	—,07	—,09
53.	,47	,18	—,03	,13	—,07	,18	,02	—,03	—,19	—,14	—,05	,06	,28	,40	—,10	,04	—,07	,26
54.	,59	,20	,21	—,07	—,09	,34	,02	—,24	,25	,06	—25	—,01	—,14	,01	,27	—,08	,08	,26
55.	—,26	,01	,17	,43	,04	—,23	,14	,03	,02	,28	—,24	,02	—,30	,16	,16	,01	,02	—,35

Zmienne*	Wektory I rzędu								Wektory II rzędu									
	m ₁	m ₂	m ₃	m ₄	m ₅	m ₆	m ₇	m ₈	m ₉	m ₁₀	m ₁₁	m ₁₂	m ₁₃	m ₁₄	m ₁₅	m ₁₆	m ₁₇	m ₁₈
56.	—,46	—04	,03	,27	,06	—,44	,08	—,18	—,44	—,12	,02	,33	,17	,27	—,12	,07	—,03	0,07
57.	,42	,45	,39	,19	,05	,26	—,01	—,19	—,17	,08	—,01	,39	—,03	,39	,31	—,03	—,02	—,20
58.	,26	,45	,42	,10	—,16	,07	,03	—,17	,15	,06	,08	—,07	—,14	,05	,45	,03	—,30	—,04
59.	,48	,39	,16	—,10	,15	,42	,21	—,15	,01	—,07	—,03	—,14	,01	,48	—,01	—,01	,33	,02
60.	,37	,15	—,05	—,09	,25	,47	,07	,16	—,18	—,10	—,11	,13	—,04	,05	—,28	—,18	,53	,09
61.	,32	,42	,29	—,04	—,08	,13	—,21	—,15	,21	—,23	,36	—,08	,14	—,16	,17	—,04	—,34	,18
62.	—19	,37	,12	,41	,06	—,11	,30	,03	—,24	,40	—,19	,22	—,12	—,05	,13	—,01	—,10	—,19
63.	—,53	,08	,09	,16	,23	—,25	,20	,20	—,36	,04	—,12	,30	—,09	,00	,18	,05	,10	—,29
64.	,07	,56	,32	,27	—,13	—,01	,16	—,27	—,07	,02	—,00	,06	,02	,45	,06	,34	—,14	,15
65.	—,02	—,03	,05	—,04	,47	,03	—19	—,08	,43	—,15	—,13	—,14	—,00	—,05	,13	—,22	,05	—,01
66.	,28	,16	—,12	—,12	,14	,75	,21	—,09	—,07	—,08	,07	—,25	,13	,56	—,18	,07	,27	,02
67.	,25	,14	,01	—,20	,19	,72	—,03	—,06	,36	—,08	—,24	—28	—,05	,10	—,03	,07	,14	—,03
68.	—,18	—,29	—,11	—,00	,08	—36	—15	,06	—,35	,17	,08	,29	,05	,03	,16	—,18	—,13	—,03
69.	,04	,10	—,12	—,13	—22	,01	,66	—15	,14	—,22	,19	—,25	,02	,26	—,40	,10	,13	,53
70.	—,12	,22	,39	,18	—,27	—,23	,10	—,20	—,06	,31	,01	,15	—,28	,01	,21	—,02	—,11	,11
71.	—,24	,08	,45	—,03	,00	—,04	—,11	—,04	,01	—,02	,06	—,02	—,26	,07	—,27	—,12	,48	,03
72.	,03	—,30	,09	—,31	,02	,05	—,05	,04	—,02	,20	,09	,18	,00	—,12	,21	—,10	—,17	—,66
73.	,12	—22	,04	—,33	,11	,21	,16	,13	,02	,12	—,11	,10	—,11	,10	,09	—,10	,03	—,60
74.	,61	,25	,22	—,04	,02	,35	—,06	—,20	,09	,10	,10	,30	,12	—,04	,49	—,22	—,25	—,36
75.	—,50	—,29	—,21	,04	,35	—,18	—,25	,15	,08	—,15	,05	,04	,04	—,21	—,05	—,66	,42	,03
76.	—,57	—,25	—21	,17	,28	—,46	,06	,26	—,11	,05	—,13	—,04	,06	—,01	,02	—,48	,16	—,18
77.	—,58	—,29	—,26	,10	,29	—,28	—,09	,17	,02	—,03	—02	,01	,07	—,14	—,01	—,62	,44	—,02
78.	—16	—,10	—20	,01	,57	,16	—,14	—,09	—,10	,18	,30	,03	,10	—,04	—,07	—,17	,05	—,23
79.	—,06	,28	,11	,23	,41	—,15	—,22	—,03	—,26	—,20	,07	,42	,17	,15	,10	,23	—,34	,08
r	,50	,44	,42	,37	,48	,68	,66	,36	,36	,34	,39	,46	,43	,51	,49	,52	,61	,58

* Oznaczenie porządkowych numerów zmiennych: 1. Przepięstwa ogółem. 2. Kradzieże mienia prywatnego. 3. Zagarnięcia mienia społecznego. 4. Bardzo ciężkie i ciężkie uszkodzenia ciała. 5. Przepięstwa o charakterze chuligańskim. 6. Zabójstwa. 7. Fałszerstwa. 8. Bójki lub pobicia. 9. Rozboje i wymuszenia rozbójnicze. 10. Włamania do obiektów społecznych. 11. Włamania do obiektów prywatnych. 12. Przepięstwa urzędnicze. 13. Spekulacja. 14. Oszustwa. 15. Nieletni skazani. 16. Ludność ogółem. 17. Ludność w wieku 15—17 lat. 18. Ludność w wieku 20—29 lat. 19. Ludność w wieku 30—39 lat. 20. Ludność w wieku 40—59 lat. 21. Nakłady inwestycyjne w gospodarce społecznej w cenach 1961 r. 22. Długość linii kolejowych na 100 km² powierzchni. 23. Długość dróg o nawierzchni twardej na 100 km² powierzchni. 24. Kubatura budynków oddanych do użytku. 25. Izby mieszkalne oddane do użytku. 26. Produkcja globalna przemysłu w cenach 1955 r. 27. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle. 28. Zatrudnienie w gospodarce społecznej. 29. Zatrudnienie poza rolnictwem i leśnictwem. 30. Zatrudnienie w budownictwie. 31. Zatrudnienie w transporcie i łączności. 32. Zatrudnienie w obrocie towarowym. 33. Zatrudnienie kobiet w gospodarce społecznej. 34. Zatrudnieni w gospodarce społecznej z wyższym wykształceniem. 35. Zatrudnieni w gospodarce społecznej z co najmniej średnim wykształceniem. 36. Zatrudnieni w gospodarce społecznej ze średnim wykształceniem. 37. Zatrudnieni w gospodarce społecznej z niepełnym średnim wykształceniem. 38. Zatrudnieni w gospodarce społecznej z podstawowym wykształceniem. 39. Zatrudnieni w gospodarce społecznej z niepełnym podstawowym wykształceniem. 40. Wolne miejsca pracy dla mężczyzn. 41. Wolne miejsca pracy dla kobiet. 42. Poszukujący pracy mężczyźni (zarejestrowani). 43. Poszukujące pracy kobiety (zarejestrowane). 44. Ludność w miastach ogółem. 45. Ludność w miastach poniżej 10 tys. mieszkańców. 46. Ludność w miastach powyżej 10 tys. mieszkańców. 47. Ludność w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców. 48. Ludność na wsi. 49. Zatrudnienie w społecznym rolnictwie. 50. Plony 4 zbóż w q/ha. 51. Wartość produkcji towarowej rolnictwa. 52. Bydło na 100 ha użytków rolnych. 53. Trzoda chlewna na 100 ha użytków rolnych. 54. Konie w indywidualnych gospodarstwach rolnych na 100 ha użytków rolnych. 55. Traktory w indywidualnych gospodarstwach rolnych i kółkach rolniczych. 56. Procent zelektryfikowanych indywidualnych gospodarstw rolnych. 57. Sprzedaż w społecznym handlu detalicznym (ceny bieżące). 58. Punkty sprzedaży detalicznej. 59. Sprzedaż w społecznych zakładach gastronomicznych (ceny bieżące). 60. Społeczne zakłady gastronomiczne. 61. Przeciętne Zarobki (mediana). 62. Widzowie w kinach. 63. Radioabonenci. 64. Abonenci telewizji. 65. Zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych (bez rolnych). 66. Spożycie alkoholu ogółem (w przeliczeniu na 100%-owy spirytus). 67. Spożycie wódek czystych i gatunkowych. 68. Spożycie win i miodów pitnych. 69. Spożycie piwa. 70. Sprzedaż gazet. 71. Sprzedaż czasopism. 72. Czytelnicy w publicznych bibliotekach powszechnych. 73. Wypożyczenia w publicznych bibliotekach powszechnych. 74. Uczniowie w szkołach powyżej podstawowej. 75. Napływ ludności (zameldowania na pobyt stały). 76. Odpływ ludności (wymeldowania na pobyt stały). 77. Suma napływu i odpływu ludności (suma zameldowań i wymeldowań na pobyt stały). 78. Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych. 79. Liczba rozwodów

Tablica 14. Współczynniki korelacji rangowej (na poziomie istotności 0,05) pomiędzy zmiennymi przestępczości a zmiennymi społeczno-gospodarczymi

Oznaczenie porządkowych numerów zmiennych por. tablica 13

Zmienne	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	1,00	,81	,87	,63	,69	—	—	—	—	—	—	,57	—	—
2.	,81	1,00	,74	,48	,46	—	—	—	—	—	—	,51	—	—
3.	,87	,74	1,00	,69	,59	—	—	—	—	—	—	,66	—	—
4.	,63	,48	,69	1,00	—	—	—,43	,53	—	—	—	,42	—	—
5.	,69	,46	,59	—	1,00	—	—	—	—	—	—	—	,46	—
7.	—	—	—	,43	—	—	1,00	—	—	—	—	—	—	—
8.	—	—	—	,53	—	—	—	1,00	—	—	—	—	—	—
9.	—	—	—	—	—	—	—	—	1,00	,49	—	—	—	—
10.	—	—	—	—	—	—	—	—	,49	1,00	,74	—	—	—
11.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,74	1,00	—	—	—
12.	,57	,51	,66	,42	—	—	—	—	—	—	—	1,00	,59	—
13.	—	—	—	—	,46	—	—	—	—	—	—	,59	1,00	—
15.	,53	,44	,52	—	—	,74	—	—	—	—	—	—	—	—
16.	,54	,55	,52	,51	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17.	,44	,69	—	—	—	—	—	—	,47	—	—	—	—	—
19.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—,46	-47	—	—	—,57
20.	—	,47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,51	—	—	—	—
22.	—,60	—,75	—,51	—	—,45	—	—	—	—,51	—	—	—,56	—	—
23.	—,58	—,44	-43	—,53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24.	—	—	—	—	—	—,41	—	—	—	—	—	—	—	—
26.	—	—	—	—	—	—	—	—,47	—	,46	,46	—	—	—
27.	—	—	—	—	—	—	—,41	—	—	,48	—	—	—	—
28.	—	—	—	—	—	—	—	—,44	—	—	,48	—	—	—
29.	—	—	—	—	—	—	—	—,45	—	,54	,51	—	—	—
31.	—	—,43	—	—,43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
32.	—	,43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
33.	—	—	—	—	—	—	—,41	—	—	—	—	—	—	—

Zmienne	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
37.	,52	,46	,61	,77	,46	—	—	—	—	—	—	—	—	—
38.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,45
39.	—	—	—	—	—	—	—,52	—	—	—	—	—	—	—
40.	—	—	—	—	—	—,66	—	—	—	—	—	—	—	—
41.	—	,43	,46	—	—	—,43	—	—	—	—	—	—	—	—
42.	—,56	—,43	—,48	—,54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
48.	—	—	—	—	—	—,42	—	—	—	—	—	—	—	—
49.	—	—	—	—,42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
51.	,54	,46	,50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
52.	,55	,52	,45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
53.	,50	,46	,44	,51	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
54.	,64	,58	,47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
55.	—	—	—	—,47	—	—	—	—,59	—	—	,51	—	—	—
56.	—,41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,43	—	—	—
58.	—	—	—	—	—	—	—,46	—	—	—	—	—	—	—
59.	,45	—	,45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
60.	,62	,62	,56	—	—	—	—	—	—	—	—	,54	—	—
62.	—	—	—	—,58	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,51
63.	—	—	—,49	—,53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,44
64.	—	—	—	—	—	—,48	—	—	—	—	—	—	—,44	—
65.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,53	—	—
68.	—	—	—	—	—	—	—	—	—,48	—	—	—	—	—
69.	—	—	—	—	—	—	—,44	—	—	—,42	—	—	—	—
70.	—	—	—,50	—,49	—	—	—	—,47	—	—	—	—,64	—	—
71.	—	—,44	—	—	—,45	—,44	—,46	—	—	—	—	—	—	—
74.	,66	,57	,48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
75.	—,41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
76.	—,48	—,42	—	—,42	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77.	—,55	—,42	—,45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
78.	—	—	—	—	—	,43	—	—	—	—	—	,56	,61	—
79.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	,56	,51	,47	—	—

